

MECELLE ESBÂB-I MÛCİBE MAZBATASI BAĞLAMINDA MECELLE'NİN KÜLLÎ KÂİDELERİNİN KAYNAKLARININ TESPİTİ MESELESİ: KRONOLOJİK VE ANALİTİK BİR İNCELEME

THE ISSUE OF THE IDENTIFICATION OF THE
SOURCES OF THE UNIVERSAL PRINCIPLES
OF THE MAJALLA IN THE CONTEXT OF
THE MAZBATA OF ASBÂB AL-MUCİBA OF
THE MAJALLA: A CHRONOLOGICAL AND
ANALYTICAL ASSESMENT

Geliş Tarihi: 24.08.2023 Kabul Tarihi: 19.09.2023

✉ NECMETTİN AZAK

DR.

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI

orcid.org/0000-0001-8383-5756

azaknecmettin@gmail.com

ÖZ

İslâm hukukunun usul ve fûru disiplinlerinde temelleri atılan kaideler, kavâid edebiyatı ile birlikte gelişmesini tamamlayarak müstakil bir yazım türüne dönüşmüş ve soyut hukukun temel prensiplerini oluşturmuştur. 19. yüzyılda başlayan kanunlaştırma hareketinin etkisiyle Osmanlı devletinde çeşitli hukukî alanlarda yürürlüğe giren kanunlarda kavâid-i külliyelelerin etkisini gözlemek mümkündür. *Mecelle*'nin 2-100. küllî kaideleri çalışmamızın odak noktasını teşkil etmektedir. *Mecelle* mazbatasında ifade edilen kaynaklar bağlamında küllî kaidelerin kaynaklarının tespiti çalışmamızın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Araştırma sürecimiz bu kaynakların tespitine ilişkin üç aşamalı bir yöntem izlemektedir: İlk adımda, *Mecelle*'deki maddelerin hangi kaynaklardan alındığı tespit edilmiştir. İkinci adımda, bu kaynaklarda hangi *Mecelle* maddelerinin yer aldığı saptanmıştır. Üçüncü adımda, tespit edilen alıntılar kronolojik sıraya göre sıralanmıştır. Bu çalışma, kavâid-i külliyelelerin gelişimini ve *Mecelle*'nin nasıl oluşturulduğunu anlamak için oldukça önemlidir. İbn Nüceym, Nâzırzâde, Hâdimî gibi İslâm hukukçularının ve fıkıh kitaplarının *Mecelle* üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Bu araştırma, *Mecelle*'nin kaynakları ve kavâid edebiyatının kanun metnine dönüşümü konularında önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Kavâid-i külliye, *Mecelle*, İbn Nüceym, Nâzırzâde, Hâdimî.

ABSTRACT

The principles, the foundations of which were laid in the usûl and furû disciplines of Islamic law, completed their development with the qawâid literature and turned into an independent branch of science and formed the basic principles of abstract law. In the 19th century, with the effect of the legalization movement that started in the Ottoman state, it is possible to observe the influence of the universal principles in the laws enacted in various fields. Majalla (2-100) constitute the focus of our study. The determination of the sources of the universal principles in the context of the sources expressed in the mazbata of Majalla constitutes the framework of our research. Our research follows a three-step sequential method: In the first step, the sources from which the articles in the Majalla are cited are identified. In the second step, it is determined which Majalla articles are included in these sources. In the third step, the identified citations are listed in chronological order. This study contributes to the understanding of the development of universal principles and how the Majalla was created. It is important to understand how Islamic jurists and fiqh books such as Ibn Nujaym, Nâzırzâde, al-Khâdimî, etc.

Keywords: Islamic Law, Universal Principles, Majalla, Ibn Nujaym, Nâzırzâde, Khâdimî.

SUMMARY

Islamic law has developed rapidly since the time of the Prophet in parallel with the expansion of the Islamic world and the emergence of various new issues. In the process of the formation of different schools of fiqh, various works were written that contained the fiqh opinions and solutions of these schools. Through these works, the science of fiqh dealt with fiqh issues in a systematic manner under main and sub-headings. These works not only compiled the views of a sect, but also examined the jurisprudence of the mujtahids of the sect and later jurists. This stands out as an effort to understand the evidence on which fiqh rulings are based and their purpose. The fact that these works contain general principles of law and general principles applicable to the entire body of law emerged at a time when the schools of fiqh had completed their doctrinal maturation.

The universal principles emerged after the classical development of Islamic law and developed as Islamic fiqh completed its doctrinal and codification aspects. This was a period in which the schools of fiqh developed their basic teachings and practices, and the science of fiqh became more systematic and deeper. Universal principles have the function of expressing the solutions of different issues in different areas of Islamic law in a common explanation. They reflect the basic principles of jurisprudence accumulated over a long period of time and systematize the practices of different schools of jurisprudence. They also aim to explain rulings on various issues in different areas of fiqh. Therefore, the universal principles usually cover different issues and provide an overview from different perspectives. However, it should be noted that each different issue requires a unique situation and evidence. Therefore, when seeking a solution to a particular issue, it is necessary to rely on the specific evidence related to that issue rather than directly resorting to universal principles. Relying on universal principles risks destabilizing the stability and objectivity of the law. Therefore, principles cannot be used as a direct source of judgment when issuing fatwas (legal opinions) and kadās (court decisions).

In the 19th century Ottoman state, under the influence of the legalization movement, it is possible to observe the influence of universal principles in the laws enacted in various fields such

as commercial, constitutional, civil and family law. As a matter of fact, the universal principles in articles 2-100 of the *Majalla*, which collects the basic principles of law, constitute an example of this. The present article deals with an important research area as it aims to identify the sources of the universal principles of the *Majalla* within the framework of the “the mazbata of asbâb al-müciba of the *Majalla*”. Determining the sources of the *Majalla*, which has a great importance in terms of Islamic law and the science of the universal principles, will contribute to the studies in this field.

Our research process follows a three-step sequential method for identifying these sources: The first step identifies the sources from which the articles in the *Majalla* were quoted, in order to determine which legal texts influenced the *Majalla*. The second step determines which *Majalla* articles were included in these sources. In the third step, the identified quotations have been listed chronologically. Accordingly, some of the principles of the *Majalla* were taken directly from the sources. Since these principles taken from sources such as Ibn Nujaym, Nāzırzāda and Khādīmī are included in the *Majalla* keeping the original wording, there is no need for textual comparison. Certain other *Majalla* principles are quoted either indirectly or with slight additions/ reductions or change of place of words or expressions. Some of these principles are quoted with expressions similar to the sources. This reflects the *Majalla*'s effort to express the concepts from the sources in a unique language structure. Some of the principles of the *Majalla* were transferred with additions or deletions while taken from the sources. This reflects the *Majalla*'s aim to transfer the concepts from the sources while preserving its original style of expression and language structure. So the *Majalla* committee not only copied the sources but also adapted the text to its own context. Some principles were propelled or postponed in the *Majalla* due to differences in the order or arrangement in the sources. This shows that the *Majalla* committee placed the concepts from the sources in accordance with the logic and organization of the *Majalla*. While quoting from the sources, the *Majalla* made changes in some words and expression. This is important for the comprehensibility and ease of use of the *Majalla*.

GİRİŞ

Fıkıh ilmi, Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm dünyasının genişlemesi ve çeşitli yeni meselelerin ortaya çıkmasına paralel olarak hızla gelişmiştir. Farklı fıkıh ekollerinin oluşumu sürecinde, bu ekollere ait fikhî görüşleri ve çözüm önerilerini içeren eserler yazılmıştır. Fıkıh ilmi, bu eserler aracılığıyla fikhî konuları ana ve alt başlıklar altında sistematik bir şekilde ele almış ve bu eserlerde sadece bir mezhebin görüşleri derlenmekle kalmamış, aynı zamanda mezhep müctehidlerinin ve sonraki fakihlerin icthadları da incelemiştir. Bu, fikhî hükümlerin dayandığı delilleri ve amaçlarını anlamaya yönelik bir çaba olarak öne çıkmaktadır. Bu eserlerin genel hukuk ilkelerini ve hukukun bütününde uygulanabilir genel kaideleri içermesi, fıkıh ekollerinin doktriner olarak olgunlaşmasını tamamladıkları dönemde ortaya çıkmıştır.

Kavâid ilmi, İslâm hukukunun klasik gelişiminin ardından ortaya çıkmış, fikhin doktrin ve tedvin yönünü tamamlamasıyla birlikte gelişmiştir. Bu dönem, fıkıh ekollerinin temel öğretilerini ve uygulamalarını geliştirdikleri, fıkıh ilminin daha sistemli hale geldiği ve derinleştiği bir dönemdir.¹ Bu ilim, genel olarak Müslümanların günlük

¹ Kavâid literatürünün gelişimi hakkında pek çok kitap ve makale telif edilmiştir. Bu eserlerden bazıları için bk. Ali Ahmed Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye: Mefhûmuhâ, neşetuha, tatavvuruhâ, dirâsetü müellefâtihâ, edilletühâ, mühimmetuhâ, tatbikâtuhâ* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1418); Yaküb b. Abdülvehhâb Bâ Hüseyin, *el-Kavâidu'l-fikhiyye: el-Mebâdi', el-mukavvimât, el-mesâdir, ed-deliliyye, et-tatavvur* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418); Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Medhalu'l-fikhiyyu'l-âmm* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1418), 3/965-1094; Muhammed Zuhaylî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye 'ale'l-mezhebi'l-Hanefî ve's-Şâfi'î* (Kuveyt: Meclisü'n-Neşri'l-İlmî, 2014); Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: BilmenYayınevi, 1988), 1/254; Mustafa Baktır, "İslâm Hukukunun Genel Prensipleri", *Ekev Akademi Dergisi* 34 (2008), 203-210; Ahmet Yaman, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (Mayıs 2001), 49-75; Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018).

yaşamlarını düzenleyen hukukî kuralları ve düşünceleri içerir. Küllî kaideler, İslâm hukukunda farklı alanlardaki fer'î meselelere getirilen çözümleri ortak bir açıklamayla ifade etme işlevine sahiptir. Bu kaideler, uzun bir zaman diliminde oluşan fikhî birikimin ana ilkelerini yansıtır ve farklı fikhî ekollerinin uygulamalarını sistemleştirir.² Ayrıca bu kaideler, fikhî ilminin farklı alanlarında çeşitli konularda verilen hükümleri açıklamayı amaçlar. Bu nedenle küllî kaideler, genellikle fer'î meseleleri kapsar, farklı açılardan genel bir bakış sunar.³ Bununla birlikte her fer'î meselenin kendine has

² Hükümleri genel esaslara bağlama çabasının ilk örneklerine, Hanefîlerin kurucu imamlarının eserlerinde çokça rastlamak mümkündür. Bununla birlikte “kaide” terimine ilişkin kavramsal tanımlamalar daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Kerhî (ö. 340/952) ve Debûsî (ö. 430/1039) gibi Hanefî fakihleri tarafından hukukî kâidelerin müstakil olarak ele alındığı eserlerde kâide yerine “asıl” terimi kullanılmış, bununla ilke ve genel kural kastedilmiştir. İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ve Karâfî (ö. 684/1285) ile “kavâid” ve “furûk” adıyla bu türe ait eserler telif edilmeye başlanmış, süreç içerisinde gelişerek Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerin katkılarıyla zengin bir literatür oluşmuştur. Bk. Yaman, “Bir Kavram Olarak ‘Fikhî Kâideleri’ ya da İslâm Hukukunun Genel İlkeleri”, 53; Baktır, “İslâm Hukukunun Genel Prensipleri”, 206; Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Küllî Kâideler*, 136-142; Abdullah Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu (Hak Dini Kur’an Dili Bağlamında)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 131-132. Kavâid edebiyatının gelişmesiyle birlikte fikhî kâideler kapsam alanı açısından en genişten (küllî kâide) en dara (dâbit) doğru bir sınıflandırmaya tabi tutularak bir araya getirilmiş; benzerlik açısından bir araya getirilen fer'î meseler, hüküm noktasında birbirinden ayırtılmıştır (furûk). Asıl, kâide, dâbit, furûk gibi türleri olan kavâid edebiyatını bir üst başlık altında bir araya getirme düşüncesi ise eşbâh ve nezâirin oluşumunun zeminini hazırlamıştır. Bk. Necmettin Azak, “Kavâ'id-i Fikhîyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym’in el-Eşbâh ve'n-Nezâir’i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2020), 548-549. Ayrıca bu kuralların kazandırdığı hukuk formasyonu da hukukçuya olayları doğru ve ince bir değerlendirmeye tabi tutma yeteneği kazandırdığından, bu konular İslâm hukuku metodolojisi (Usûlü'l-fikh) kitaplarında değil, İslâm hukuku (fikh) kitaplarında ve özellikle de doğrudan fetvâ veren müftüye ve yargıda bulunan kadıya/hâkime hitap eden kitaplarda yer almıştır. Hanefîlerden Alaaddin et-Tarablusî'nin (ö. 844/1440) yazdığı *Mu'înu'l-hükkâm*, Şafîilerden Maverdî'nin (ö. 450/1058) telif ettiği *Edebü'l-kâdi* ve Mâlikîlerden İbn Ferhun'un (ö. 799/1397) ele aldığı *Tabsiratü'l-hükkâm* bu tür kitapların başlıca örnekleri arasında yer almaktadır. Geniş bilgi için bk. Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu (Hak Dini Kur’an Dili Bağlamında)*, 132-135.

³ Kavâid-i külliyyeyi öğrenmenin faydaları şöyle özetlenebilir: **a)** Bu ilmi öğrenenler, fikhî yeteneklerini geliştirebilir, hatta icihad seviyesine ulaşabilirler. **b)** Mezheplerin temel esaslarını anlayabilir ve kaynaklarına inebilirler. **c)** Fikhî özünü ve inceliklerini anlayabilirler. **d)** Sonsuz sayıdaki fikhî meseleyi ezberlemek yerine, kâide temelli okuyarak daha etkili bir şekilde öğrenme gerçekleştirebilirler. **e)** Dağınık fikhî meseleleri bir araya getirebilirler. **f)** Benzerlikler arasındaki ince ayrıntılara dikkat ederek hükümleri farklılaştırabilirler. **g)** Yeni fikhî meselelere çözüm bulmak için benzer unsurları ayrıntılı şekilde inceleyerek kıyas yoluyla hüküm verebilecek bir yöntem geliştirilebilirler. **h)** Benzer fikhî meseleleri genel kâide ya da belli konulardaki benzerlikleri dâbit altında gruplandırılabilirler. **i)** Hükümleri görünüşte

özel bir durumu ve delili bulunması gerekmektedir. Bu nedenle, fer'î bir meselede çözüm aranırken doğrudan küllî kaidelere başvurmak yerine o meseleyle ilişkin özel delillere dayanılması gerekmektedir.⁴

Küllî kaidelere dayalı bir hüküm vermek, hukukta istikrarın bozulma riskini taşır. Bu nedenle kaideler, fetva (hukukî görüş) ve kazâ (mahkeme kararı) verirken doğrudan hükmün kaynağı olarak kullanılamazlar. Fetva ve kazâda verilecek hüküm, dolaylı olarak küllî kaide ve istisnalarından istifade edilse de nasların açık hükmü ve dinin temel ilkeleri ile uyumlu olmalıdır.⁵ Netice itibarıyla bu kaideler, İslâm hukukunun evrensel ve genel ilkelerini yansıtarak, fer'î meselelerin daha iyi anlaşılmasına hizmet eder ve İslâm toplumlarının hukukî düşünce yapısına önemli katkıda bulunurlar.

19. yüzyılda başlayan kanunlaştırma hareketinin etkisiyle Osmanlı devletinde ticaret, anayasa, medenî ve aile hukuku gibi çeşitli alanlarda

benzer olsa bile belli durumlardan kaynaklı olarak farklı olanları ayırt edilebilirler. Bk. Şihâbüddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdris el-Karâfi, *el-Furûk = Envarü'l-burûk fi envâi'l-furûk* (Suudi Arabistan, 2010), 3; Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Takıyyüddîn İbnü's-Subkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411), 10; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*, nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud (Kuveyt: Dârü'l-Kuveyt li's-Sahâfe, 1985), 66-67, 69, 71; Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîr'ü'l-fevâid*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân (Ürdün: Dâru İbn Affân, 1999), 4; Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, nşr. Abdül'âl Salim Mükrim (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2009), 4; Zeynüddin b. İbrahim İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*; nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfîz (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983), 10-11; Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, 1/254; Yaman, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", 208-210.

⁴ Tatbikata bakıldığında İslâm hukukçularının küllî kaideleri hükmün delili olarak değil, verilen hükmün illet ve hikmetini açıklama maksadıyla kullandıkları görülür. Bk. Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu (Hak Dini Kur'an Dili Bağlamında)*, 131. Nitekim Osmanlı mahkemelerinde bir kanun maddesi gösterilmeden yalnız *Mecelle*'nin küllî kâidelerine dayanılarak verilen hükümlerin temyizde bozulduğu kaydedilmektedir. Bk. Baktır, "İslâm Hukukunun Genel Prensipleri", 210. *Mecelle*'nin "Esbab-ı Mucibe mazbatasında" "Hükkâm-ı şer' bir nakl-i sarîh bulunmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez", mezhepte muteber kabul edilen kitaplardan konu ile ilgili bir nakil olmadığı sürece "küllî kaidelere" dayanarak hüküm verilemeyeceği söylenmiştir. Bk. Eminefendizade Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürerül-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Alem Matbaası, 1313), 1/23; Hacı Reşid Paşa, *Rühü'l-Mecelle* (İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1326), 22; Çolak, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu (Hak Dini Kur'an Dili Bağlamında)*, 132.

⁵ İslâm hukuku genel kuralları İslâm hukukçularını, hukukî olaylar arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit etmeye yöneltmiş ve benzer olaylara benzer hükümler, farklı olaylara da farklı hükümler vermelerini sağlayarak onlara hukuk nosyonunu (fikhî mekekeyi) kazandırmıştır. Bk. Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu*, 1/254. Bilmen'in ifadesi ile küllî kaideler; insanda hukuk fikrinin inkişafına hizmet eder, birçok hadisenin hükmünü tayine yardım ederek erbâb-ı hukûka birer rehber mesabesinde

yürürlüğe giren kanunlarda kavâid-i külliyyenin etkisini gözlemlemek mümkündür. Nitekim hukukun temel prensiplerini cem eden *Mecelle*'nin 2-100. maddelerindeki küllî kaideler buna örnek teşkil etmektedir.

Bu makale *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kaynaklarının belirlenmesinde “*Mecelle* Esbâb-ı Mücibe Mazbatası”nda “(...) buyrulur ki mukaddimenin ikinci makalesi İbn Nüceym ile anın mesleğine sâlik olan fukahânın cem‘ eyledikleri kavâid-i fihhiyye olup (...)”⁶ doğrudan yer alan İbn Nüceym (ö. 970/1563) ve “anın mesleğine sâlik olan fukahâ” ifadesi ile de dolaylı yer aldığını düşündüğümüz Nâzırzâde (ö. 1061/1654 sonrası) ve Hâdimî’yi (ö. 1176/1762) esas almaktadır. Her ne kadar mazbatada Nâzırzâde ve Hâdimî isimleri doğrudan yer almıyor ise de “anın mesleğine sâlik olan fukahânın cem‘ eyledikleri kavâid-i fihhiyye” ifadesi, bir taraftan İbn Nüceym sonrası kavâid alanında eser telif eden fakihlere işaret ederken diğer taraftan “fukaha” lafzı ile bu fakihlerin birden fazla olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, “anın mesleğine sâlik olan fukahâ” ifadesinde yer alan İbn Nüceym’in yolundan giden fakihlerin kimler olduğunu belirlemek önemlidir. İbn Nüceym’den sonra gelen Hanefî fakihlerin, özellikle kavâid alanında nasıl çalışmalar yaptıkları ve hangi eserleri ürettikleri incelenmelidir. Hanefî mezhebinde İbn Nüceym’den sonra gelen fakihler genelde İbn Nüceym’in eserine şerh ve haşiyeler yazmayı tercih etmişlerdir.⁷ Bununla birlikte Nâzırzâde’nin *Tertîbü’l-leâlî*⁸ ile Hâdimî’nin *Mecâmi’ü’l-hakâyk*⁹ kavâid alanında telif edilen eserler olup olana katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Hâdimî’nin eseri İslâm coğrafyasında hukukçuların başvurduğu bir kaynak haline gelmiş ve üzerine birçok şerh ve tercüme yapılmıştır. Ancak Nâzırzâde’nin eseri son çeyrek asra kadar kütüphanelerde yazma halinde bulunmasından dolayı daha az ilgi görmüştür.

Tespitlerimize göre İbn Nüceym sonrası kavâid alanında eser kaleme alan Hanefî fakihleri Nâzırzâde ve Hâdimî’dir. Bu sebeple mazbatada açıkça yer alan İbn Nüceym, küllî kaidelerin tespitinde kaynak olarak başlangıç noktasını oluşturacaktır. Sonrasında ise bu yolu devam ettiren Nâzırzâde ve Hâdimî gelecektir. Küllî kâidelerin kaynakları kitap, sünnet ve ilk dönemde yazılan fikhî eserler olmasına rağmen *Mecelle*'nin küllî kaidelerini bu kaynaklardan tespiti meselesi, bu çalışmanın dışında olup müstakil olarak daha detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir.

⁶ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (Dersâadet, 1322), 8.

⁷ İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâir*’i üzerine yapılan çalışmalar için bk. Azak, “Kavâ’id-i Fihhiyyede Bir Literatür İncelemesi”.

⁸ Muhammed b. Süleyman Nâzırzâde, *Tertîbü’l-leâlî fî silki’l-emâlî* (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2004).

⁹ Ebû Saîd Hâdimî, *Mecâmi’ü’l-hakâik ve’l-kavâid ve cevâmi’u’r-revâik ve’l-fevâid mine’l-usûl* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308).

Yine, “(...) el-Hâsıl bu *Mecelle*'de mezheb-i Hanefî'nin haricine çıkılmayıp mevâd-ı mündericesinin ekseri el-hâleti hâzihî fetvâhanede muteber ve mâmulun bih olduğu cihetle bunlar hakkında bahse lüzum görülmez. (...)” şeklinde mazbatada yer alan diğer bir ifadeyle, *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin oluşturulmasında Hanefî mezhebi sınırları içinde kalındığı belirtilmekte, diğer fıkıh mezheplerin görüşlerine yer verilmediği ifade edilmektedir. Ayrıca, fetvahanede yer alan fıkıh (fürû, usul) ve fetva kitaplarının *Mecelle*'nin kaynakları arasında sayıldığı bilgisi, *Mecelle*'nin oluşturulmasında kullanılan kaynakların çeşitliliğine ve bu kaynakların fetva ve hukukî görüşlerin de derinlemesine incelendiğine dayandığını göstermektedir.

Mecelle, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üzerine pek çok şerh, tercüme, manzume gibi çalışmaların yapıldığı, Osmanlı hukuk geleneğinin önemli bir parçasıdır. Bu çalışmaların temel amacı, *Mecelle*'nin anlaşılması, yorumlanması ve derinlemesine incelenmesidir. Bu bağlamda, *Mecelle*'nin maddelerinin açıklanması ve kaynaklarının tespiti üzerine bir dizi çalışma gerçekleştirilmiştir.¹⁰ *Mecelle*'nin yorumlanması ve kaynaklarının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmaların birçoğu, *Mecelle*'nin tamamını (1-1851 md.) kapsamakta iken bazıları sadece küllî kaidelerinin açıklamasına odaklanmıştır (2-100 md.). Bu çalışmaların

¹⁰ *Mecelle* literatürü için bk. Sami Erdem, “Türkçede *Mecelle* Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 673-722. *Mecelle* sonrası kavâid edebiyatı tarihi yazarları, Hanefî mezhebi fakihlerinden Kerhî ile bu kavâid literatürünü başlatıp İbn Nüceym'e kadar ulaştırmaktadırlar. Bu süreci İbn Nüceym'in eserine yapılan çeşitli çalışmalar ile sürdürüp Hâdimî ile birlikte *Mecelle*'ye kadar getirmektedirler. Ancak İbn Nüceym ile Hâdimî arasında yer alan kavâid yazarlarından Nâzırzâde'nin ismine yer vermezler. Nâzırzâde'nin isminin literatürde yer almaması dikkat çekici bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu, Nâzırzâde'nin katkılarının gerektiği kadar değerlendirilmemiş veya üzerine yeterince çalışma yapılmamış olabileceğini düşündürmektedir. Nâzırzâde'nin katkılarının araştırılması, *Mecelle*'nin kaynakları ve oluşumu hakkında daha fazla bilgi sunacaktır. *Mecelle* sonrası dönemde ise kavâid yazarlığı yerine genelde *Mecelle*'nin küllî kaideleri üzerine yapılan çalışmalar tercih edilmiştir. Bu tür çalışmalar, *Mecelle*'nin temel prensiplerinin daha iyi anlaşılmasının ve yorumlanmasının amaçlandığını göstermektedir. *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kaynaklarının oluşumunda daha çok İbn Nüceym ile Hâdimî'nin adının birlikte zikredildiği görülmektedir. Bunun için bk. Ebû'l-ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 179-186; Abdüssettar Efendi, *Teşrihü'l-kavâ'id-i külliyye* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1301), 5; Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 1/254-289; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle* (İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1973), 122; Ali Şafak, “Hukukun Temel İlkeleri Açısından *Mecelle*'ye Bir Bakış”, *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum: 9-11 Haziran 1995* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 266; Hulusi Yavuz, “Ahmet Cevdet Paşa ve *Mecelle*'nin Tedvini”, *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum: 9-11 Haziran 1995* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 279.

hepsi *Mecelle*'nin anlaşılmasına katkı sağlamış ve hukukî bir metin olarak değerini artırmıştır. Taknîn ürünü eserlerin kaynaklarının tespiti ile ilgili çalışmalarda “Mir’ât” adı verilen yazımlara sıkça rastlanmaktadır. *Mirât-ı Mecelle*¹¹, *Mecelle* maddelerinin kaynaklarının tespitinin yanı sıra açıklamaları da içerdiğinden, bu yönüyle bir açıdan şerh kategorisinde değerlendirilebilir. Bu yazımlarda kitap, sünnet, icma, fıkıh, kavâid ve fetva kitapları kaynak olarak kullanıldığından, *Mecelle*'nin maddelerinin kaynakları daha genel bir çerçevede tespit edilmeye çalışılmaktadır. Son dönemde yapılan akademik çalışmalarda ise Kur’an ve hadis bağlamında küllî kaidelerin kaynaklarının tespiti öne çıkmaktadır. Ancak, Kur’an ve hadislerden birebir alıntı yapmanın zorlukları nedeniyle, bu çalışmalarda kaidelerin anlam çerçevesi bağlamında kaynakları tespit edilmektedir.¹²

Bu makale bir yandan *Mecelle* mazbatasında belirtilen kaynaklar bağlamında kronolojik ve analitik tespitler yaparken diğer yandan *Mecelle* heyetinin küllî kaideleri belirlerken hangi eserleri kaynak olarak kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte tespit edilen eserlerden hangi usule göre kaideleri tercih ettiklerini de analiz etmektedir. Yine, *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kaynaklarının belirlenmesine katkı sağlayacak ve bu alandaki çalışmalara yeni bir perspektif sunacaktır. Ayrıca, *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kökenlerini anlamak, bu hukukî metni daha iyi anlamamıza ve yorumlamamıza yardımcı olacaktır.

Araştırma sürecimiz, bu kaynakların tespitine ilişkin üç aşamalı sıralı bir yöntem izleyecektir: İlk adımda, mazbataya göre *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin hangi hukuk metinlerinden etkilendiğini belirlemek amacıyla “kaynak tespiti” yapılacaktır. İkinci adımda, tespiti gerçekleştirilen bu kaynaklarda hangi *Mecelle* maddelerinin “yer aldığı” saptanacaktır. Üçüncü adımda, eserlerde yer aldığı tespit edilen bu kaideler “kronolojik” olarak sıralanacaktır. Bunlarla birlikte her bir aşama, ayrıca kendi içerisinde bir metot ile ilerleyecek ve böylece *Mecelle* maddelerinin kaynaklarının

¹¹ Mesud Efendi, *Mir’ât-ı Mecelle* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299), 1/10-45.

¹² *Mecelle* üzerine makale, yüksek lisans ve doktora tezi düzeyinde birçok akademik çalışma yapılmış olsa da küllî kaideleri bağlamında kaynaklarını ortaya çıkaran az sayıda ilmi çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı küllî kaidelerin kaynaklarını Kur’an perspektifinden ele alırken bir kısmı da hadisler ışığında ele almaktadır. Bununla birlikte kavâid, fıkıh ve fetva kitapları bağlamında *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kaynaklarını açığa çıkaran doğrudan bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda *Mecelle*'nin kaynaklarına yer verilmiş olsa da müstakil olarak ele alınarak incelenmemiştir. *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kaynakları hakkında yapılan çalışmalardan bazıları için bk. Abdullah Tuzcu, *Kur’an-ı Kerim Açısından Mecelle'nin Küllî Kaideleri* (Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012); Serkan Çelikan, *Mecelle'nin Küllî Kaidelerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2023).

tespiti analitik bir yöntem ile tamamlanacaktır. Bu aşamalarda takip edilen yöntemleri şöyle ifade edebiliriz:

Birinci aşamada, *Mecelle* mazbatasında ifade edildiği üzere, kavâid edebiyatı alanında eser telif eden İbn Nüceym (*el-Eşbâh ve'n-nezâir*) ilk sırada ele alınacak, sonrasında “onun yolundan giden fakihler” olarak Nâzırzâde (*Tertîbü'l-leâli*) ve Hâdimî (*Mecâmi*) incelenecektir. Bu kaynaklarda tespiti yapılamayan kaideler olduğunda fetvahanede muteber olan Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarına müracaat edilecektir.

İkinci aşamada, birinci aşamada yer alan eserlerde *Mecelle* maddelerinin yer alma biçimleri tasnif edilecektir. Bu aşamada *Mecelle* maddelerinin kaynaklarda yer alması doğrudan ve dolaylı olarak ele alınacaktır. Doğrudan yer alma ile *Mecelle* maddelerinin kaynağında birebir, yani aynı lafızlarla yer almış olması kastedilmektedir. Dolaylı yer alma ile bazı kelimelerin a) benzer lafızlarla ifade edilmesi, b) bir veya birkaç kelimenin ilave edilmesi veya eksiltilmesi, c) kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, yani takdim tehir edilmesi kastedilmektedir. Yine burada doğrudan ve dolaylı yer alma başlık ve alt başlıklarında birinci aşamadaki eser sıralamasına göre *Mecelle* maddeleri tasnif edilecektir. Dolaylı yer alma başlıkları altında *Mecelle* maddeleri ile kaynaklardaki kaideler bir tablo içerisinde birlikte zikredilecek ve farklılıklara işaret edilecektir. Doğrudan yer alma başlığında ise *Mecelle* maddesi ile kaide aynı lafızlarla zikredildiğinden sadece madde rakamları ile iktifa edilecektir.

Üçüncü aşamada, *Mecelle* maddeleri başlık ve alt başlıklar altında kronolojik sıraya göre (İbn Nüceym? Nâzırzâde? Hâdimî? Fıkıh ve Fetva kitapları) bir filtrelemeye tabi tutulacak, mükerrer olan maddeler diğer eserlerden çıkarılacaktır. Bunun için takip edilecek adımlar şunlardır: 1) İbn Nüceym'in eserinde doğrudan yer alan maddelerin yazılması. 2) Nâzırzâde'nin eserinde doğrudan yer alan maddelerin yazılması. 3) Nâzırzâde ve İbn Nüceym'de doğrudan yer alan maddelerin Nâzırzâde'nin maddelerinden çıkarılması. 4) Hâdimî'nin eserinde doğrudan yer alan maddeler. 5) Hâdimî ve İbn Nüceym'de doğrudan yer alan maddelerin Hâdimî'nin maddelerinden çıkarılması. 6) Hâdimî ve Nâzırzâde'de doğrudan yer alan maddelerin Hâdimî'nin maddelerinden çıkarılması. 7) Bu eserlerde yer almayan maddelerin fıkıh ve fetva kitaplarına müracaat edilerek kaynaklarının doğrudan tespit edilmesi. 8) Aynı işlemlerin sırasıyla dolaylı yer alma başlığı ile alt başlıklarında da devam ettirilerek *Mecelle* maddelerinin alıntılı olduğu kaynakların tespitinin tamamlanması.

1. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarının Kullanılması (Birinci Aşama)

Mecelle maddeleri ile İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ındaki kaidelerin karşılaştırması yapılırken *el-Eşbâh*'ın birinci bölümünde yer alan müstakil kaideler ile sınırlı kalınmamış, diğer bölümlerle birlikte kaidelerin

açıklamaları da bu çalışma alanına dahil edilmiştir. Bu sebeple her ne kadar *el-Eşbâh*'ta 25 kaide fûrû fıkıh açısından ele alınıp incelenmiş ise de bu kaidelerin açıklamalarında alt kaide olarak pek çok kaideye daha yer verilmiştir. Yine Nâzırzâde'nin *Tertîbü'l-leâli*'de şerhini yaptığı 260 kaide ile birlikte, açıklamalarında yer verdiği alt kaidelerde de *Mecelle* maddelerinin karşılaştırmasına yer verilmektedir. Hâdimî'nin *Mecâmi*'inde yer verdiği 154 kaide ile birlikte usul konularının açıklamalarında yer verdiği alt kaideler de bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu kaynaklarda tespit edilemeyen diğer kaideler ise Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarından araştırılarak tespiti çalışılmıştır.

2. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda Yer Alması (İkinci Aşama)

2.1. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda Doğrudan Yer Alması

Tablo 1'e göre, *Mecelle*'nin 99 kaidesi İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ı ile karşılaştırıldığında 37 kaide doğrudan (aynı lafızlarla) İbn Nüceym'in kaideleriyle örtüşmektedir. Benzer şekilde, *Mecelle* Nâzırzâde'nin eseri ile karşılaştırıldığında 39 kaide doğrudan Nâzırzâde'nin eserinde yer almaktadır. Hâdimî'nin eseri ile karşılaştırıldığında ise 48 kaide doğrudan Hâdimî'nin eserinde bulunmaktadır. Ayrıca, fıkıh ve fetva kitaplarından 3 kaidenin *Mecelle*'nin kaideleriyle doğrudan örtüştüğü görülmektedir.

Tablo 1: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda Doğrudan Yer Alması			
İbn Nüceym (37 madde)	Nâzırzâde (39 madde)	Hâdimî (48 madde)	Fıkıh ve Fetva Kitapları (3 madde)
2, 4, 5, 8, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 28, 30, 34, 35, 36, 40, 41, 47, 48, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 63, 66, 69, 72, 85, 90, 92, 99, 100.	4, 5, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 20, 21, 25, 28, 30, 33, 34, 36, 38, 40, 46, 48, 49, 51, 52, 56, 60, 63, 65, 66, 72, 75, 83, 85, 86, 90, 91, 92, 95, 98, 100.	2, 5, 6, 8, 11, 13, 14, 20, 21, 23, 24, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 60, 63, 64, 68, 72, 73, 75, 79, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98.	45 ¹³ , 76 ¹⁴ , 84 ¹⁵

¹³ Abdurrahmân b. Muḥammed b. Suleymân Dâmâd Efendî Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Multeka'l-ebhur* (Beirut: Dâru l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 3/293.

¹⁴ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 3/293.

¹⁵ Sirâcuddîn 'Omer b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Mısrî Sirâcuddîn İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, thk. Ahmet Azv el-İnâye (Beirut: Dâru'l-

2.2. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda Dolaylı Yer Alması

2.2.1. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “Benzer Lafızlarla” Dolaylı Yer Alması

Mecelle'nin küllî kaideleri İbn Nüceym'in kaideleri ile karşılaştırıldığında 5 kaide, Nâzırzâde'nin kaideleriyle karşılaştırıldığında 7 kaide, Hâdimî'nin kaideleriyle karşılaştırıldığında ise 6 kaidenin örtüştüğü görülmektedir. Ayrıca, fıkıh ve fetva kitaplarından 1 kaidenin *Mecelle*'nin kaideleriyle benzer olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespitler, hangi kaidelerin *Mecelle*'nin yazımı sırasında yeni bir şekilde ifade edildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Tablo 2: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “Benzer Lafızlarla” Dolaylı Yer Alması			
İbn Nüceym	Nâzırzâde	Hâdimî	Fıkıh ve Fetva Kitapları
(5 md.)	(7 md.)	(6 md.)	(1 md.)
16, 29, 43, 55, 81.	2, 3, 31, 53, 55, 59, 81.	15, 16, 25, 28, 31, 59.	74

Tablo 2, kaynaklardan alıntı yapılırken bazı kelimelerin ve ifadelerin farklı şekilde yazıldığını ortaya koymaktadır. Bu tespit, alıntı yapılırken dilin farklı özelliklerini veya ifade biçimlerini kullanma eğilimini göstermektedir. Bu durum, *Mecelle*'nin yazımında bazı kelime tercihlerinin veya dilin farklı dilbilgisi yapılarına uygun şekilde bazı uyarlamaların yapılması ve böylece kaynaklardan gelen ifadelerin *Mecelle*'nin dil yapısına veya ifade tarzına uyarlanması şeklinde izah edilebilir. Tablo 3, *Mecelle*'nin farklı kaynaklardan gelen fikhî kavramları kendi dil yapısı içinde nasıl ifade ettiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Tablo 3: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “Benzer Lafızlarla” Dolaylı Yer Alması -Karşılaştırmalı-				
Md	<i>Mecelle</i>	İbn Nüceym (4 md.)	Nâzırzâde (7 md.)	Hâdimî (6 md.)
2	الأُمُورُ بِمَقَاصِدِهَا		الأيمن بمقاصدها	
3	العبرة في العقود للمقاصد والمعاني لا للألفاظ والمباني		الاعتبار للمقاصد والمعاني لا الألفاظ والمباني	
15	مَا تَبَيَّتْ عَلَى خِلَافِ الْقِيَاسِ فَغَيْرُهُ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ			ما ثبت على غير القياس فغيره لا يقاس عليه

16	الاجتهاد لا ینقض بالاجتهاد			
25	الضرر لا یزال بالضرر			
28	إذا تعارضت مفسدتان روعي أقلهما ضررا بازتكاب أخفهما			
29	یختار أهون الشریین	یختار أهونهما		
31	الضرر یدفع بقدر الإمكان		الضرر مدفوع بقدر الإمكان	الضرر مدفوع بقدر الإمكان
43	المعروف عرفا كالمشروط شرطا	المعروف عرفا كالمشروط شرطا		
53	إذا بطل الأصل بطل البديل		إذا تعذر الأصل بصر إلى البديل	
55	یغتفر في البقاء ما لا یغتفر في الابتداء	یغتفر في الدوام ما لا یغتفر في الابتداء	یغتفر في الدوام ما لا یغتفر في الابتداء	
59	الولاية الخاصة أقوى من الولاية العامة		الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة	الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة
81	قد یثبت الفرع مع عدم ثبوت الأصل	قد یثبت الفرع وإن لم یثبت الأصل	قد یثبت الفرع وإن لم یثبت الأصل	

74	لا عبرة للتوهم	Fıkıh ve Fetva Kitapları (1 md.)	
		لا اعتبار بما يتوهم	<i>el-Mebsût</i> ¹⁶
		والنادر: لا حكم له ولا اعتبار لتوهم	<i>Keşfü'l-esrâr</i> ¹⁷

¹⁶ Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Seraḥsî, *el-Mebsût* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1414), 7/94.

¹⁷ Abdulazîz b. Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥanefî Alâuddîn el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerḥu Usûli'l-Pezdevî* (Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/80.

2.2.2. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “İlave/Eksiltme” Yoluyla Dolaylı Yer Alması:

Mecelle'nin kaideleri İbn Nüceym'in kaideleri ile karşılaştırıldığında 16 kaide, Nâzırzâde'nin eseri ile karşılaştırıldığında 13 kaide, Hâdimî'nin eseri ile karşılaştırıldığında ise 11 kaidenin ilave ya da eksiltme yapılarak alıntılandığı Tablo 4'te görülmektedir. Ayrıca, fıkıh ve fetva kitaplarından 3 kaidenin *Mecelle*'nin kaideleriyle ilave ya da eksiltme yapılarak örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “İlave/Eksiltme” Yoluyla Doğrudan Yer Alması			
İbn Nüceym	Nâzırzâde	Hâdimî	Fıkıh ve Fetva Kitapları
(16 md.)	(13 md.)	(11 md.)	(3 md.)
9, 22, 26, 27, 32, 42, 46, 58, 61, 62, 67, 70, 71, 78, 89, 93.	10, 19, 22, 26, 27, 32, 58, 62, 69, 70, 77, 89, 93.	3, 4, 10, 22, 27, 58, 61, 65, 77, 89, 93.	7, 44, 80.

Tablo 5'teki veriler, *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin kaynaklardan alıntı yapılırken bazı kelime ve ifade değişikliklerine uğradığını ve bu değişikliklerin dil ve belagat açısından kaynakların özgün ifadelerinden farklı olduğunu göstermektedir. Bu değişiklikler, *Mecelle*'nin özgün dil yapısı ve ifade tarzıyla uyumlu olacak şekilde bir müdahalenin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, *Mecelle*'nin kaynaklardan gelen ifadeleri, kendi dil yapısı içinde nasıl daha iyi ifade edebileceğine dair bir çaba olduğuna bir işarettir. Aynı zamanda bu değişiklikler, *Mecelle*'nin anlaşılabilirliği ve kullanım kolaylığı açısından önemlidir.

Tablo 5: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “İlave/Eksiltme” Yoluyla Doğrudan Yer Alması -Karşılaştırmalı-				
Md	<i>Mecelle</i>	İbn Nüceym (16 md.)	Nâzırzâde (13 md.)	Hâdimî (11 md.)
3	لُمَقَاصِدِ وَالْمَعَايِي لَا لِأَلْفَافِ وَالْمَبَانِي			الاعتبار بالمقاصد لا بالألفاظ
4	الْيَقِينُ لَا يَزُولُ بِالشَّكِّ			إذا ثبت أصل في الحل أو الحرمة أو الطهارة أو النجاسة- فلا يزال إلا باليقين

9	الأصل في الصفات العارضة العدم	ليس الأصل العدم مطلقاً وإنما هو في الصفات العارضة		
10	ما ثبت برمان يحكمه ما لم يوجد دليل على خلافه		ما ثبت في زمان يحكمه ببقائه ما لم يوجد المزيل	ما ثبت برمان يحكمه ببقائه
19	لا ضرر ولا ضرار		لا ضرر ولا ضرار في الدين	
22	الضرورات تقدر بقدرها	ما أبيض للضرورة يقدر بقدرها	ما أبيض للضرورة يقدر بقدرها	ما أبيض للضرورة يتقدر بقدرها
26	يتحمل الضرر الخاص لأجل ضرر عام	يتحمل الضرر الخاص لأجل دفع ضرر العام		
26	يتحمل الضرر الخاص لأجل ضرر عام		يتحمل الضرر الخاص لأجل دفع ضرر العام	
27	الضرر الأشد يزال بالأخف	لو كان أحدهما أعظم ضرراً فإن الأشد يزال بالأخف	لو كان أحدهما أعظم ضرراً فإن الأشد يزال بالأخف	الضرر الأشد يزال بالأخف
32	الحاجة تنزل الضرورة عامة أو خاصة	الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة كانت أو خاصة	الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة كانت أو خاصة	
42	العبرة للغالب	العبرة للغالب		
46	إذا تعارض المانع والمقتضي فإنه يقدم المانع	إذا تعارض المانع والمقتضي فإنه يقدم المانع		
58	التصرف على الرغبة منوط بالمصلحة	تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة	تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة	تصرف الإمام علي الرعية منوط بمصلحة

61	إِذَا تَعَدَّرَتِ الْحَقِيقَةُ يُصَارُ إِلَى الْمَجَازِ	أن الحقيقة إذا كانت متعدرة فإنه يصار إلى المجاز	لا يصار إلى المجاز إلا عند تعدد الحقيقة
62	إِذَا تَعَدَّرَ إِعْمَالُ الْكَلَامِ يُهْمَلُ	وإن تعددت الحقيقة والمجاز أو كان اللفظ مشتركاً بلا مرجح أهمل	وإن تعددت الحقيقة والمجاز أو كان اللفظ مشتركاً بلا مرجح أهمل
65	الْوَصْفُ فِي الْحَاضِرِ لَعُوٌّ وَفِي الْعَائِبِ مُعْتَبَرٌ		الوصف في الحاضر لغو
67	لَا يُنْسَبُ إِلَى سَاكِتٍ قَوْلٌ لَكِنَّ السُّكُوتَ فِي مَعْرِضِ الْحَاجَةِ بَيِّنٌ	لا ينسب إلى ساكت قول	
69	الْكِتَابُ كَالْحِطَابِ		الكتاب من الغالب كالخطاب من الحاضر
70	الْإِشَارَاتُ الْمَعْهُودَةُ لِأَخْرَسٍ كَالْبَيِّنَاتِ بِاللِّسَانِ	ولا بد في إشارة الأخرس من أن تكون معهودة وإلا لم تعتبر	ولا بد في إشارة الأخرس من أن تكون معهودة وإلا لم تعتبر
71	يُقْبَلُ قَوْلُ الْمُتَرْجِمِ مُطْلَقًا	يقبل قول المترجم في الحدود كغيرها	
77	الْبَيِّنَةُ لِإثْبَاتِ خِلَافِ الظَّاهِرِ وَالْيَمِينُ لِإِبْقَاءِ الْأَصْلِ		البيئات شرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمين لإبقاء الأصل
78	الْبَيِّنَةُ حُجَّةٌ مُتَعَدِّبَةٌ وَالْإِقْرَارُ حُجَّةٌ قَاصِرَةٌ	الإقرار حجة قاصرة	

89	يُصَافُ الْفِعْلُ إِلَى الْفَاعِلِ لَا الْأَمْرِ مَا لَمْ يَكُنْ مُجْبَرًا	الآمر لا يضمن بالأمر	الآمر لا يضمن بالأمر	إذا اجتمع المباشر والمتسبب أضيف الحكم إلى المباشر
93	الْمُتَسَبِّبُ لَا يَضْمَنُ إِلَّا بِالتَّعَمُّدِ	والمتسبب لا إلا إذا كان متعمداً	والمتسبب لا إلا إذا كان متعمداً	والمتسبب لا إلا بالتعمد
Md	Mecelle	Fıkıh ve Fetva Kitapları (3 md.)		
7	الضَّرَرُ لَا يَكُونُ قَدِيمًا	(سنل): (...) ولا فرق بين القديم والحادث حيث كان الضرر بينا؛ (الجواب) : نعم، يمنع من ذلك، ولا فرق بين القديم والحادث حيث كان الضرر بينا		<i>el-Ukûdu'd- dürriyye fi tenkîhi'l- Fetâvâ'l- Hâmidîyye</i> ¹⁸
44	الْمَعْرُوفُ بَيْنَ التُّجَّارِ كَالْمَشْرُوطِ بَيْنَهُمْ	حتى لو كان معروفاً فيما بين التجار بحيث لا يزداد عليه جاز أيضاً لأن المعروف كالمشروط.		<i>el-Muhîtü'l- Burhânî</i> ¹⁹
80	لَا حُجَّةَ مَعَ التَّنَاقُضِ لَكِنْ لَا يُخْتَلُ مَعَهُ حُكْمُ الْحَاكِمِ	لأن الحق إنما يثبت بالقضاء والقاضي لا يقضي بكلام متناقض ولا ضمان عليهما (...) «فإن حكم بشهادتهم ثم رجعوا لم يفسخ الحكم»، لأن آخر كلامهم يناقض أوله، فلا ينقض الحكم بالتناقض		<i>el-Hidâye</i> ²⁰

2.2.3. Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “Takdim/Tehir” Yoluyla Dolaylı Yer Alması

Mecelle'nin küllî kaideleri İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'deki kaideleri ile karşılaştırıldığında 2 kaidenin, Nâzırzâde'nin eseri ile karşılaştırıldığında 3 kaidenin, Hâdimî'nin eseri ile karşılaştırıldığında ise 4 kaidenin takdim/tehir yoluyla örtüşecek şekilde söz konusu eserlerde bulunduğu Tablo 6'da görülmektedir.

¹⁸ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah İbn Âbidîn, *el-Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye* (Derseadet: Mahmud Bey Matbaası, 1897), 2/266.

¹⁹ Ebü'l-Me'âlî Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdulaziz b. 'Omar b. Mâze el-Ḥanefî İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. 'Abdulkerim Sâmî el-Cundî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424), 9/7/630.

²⁰ Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferġânî el-Merġinânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, thk. Ṭallâl Yûsuf (Beirut: Dâru İḥyâ'it-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 3/132.

Tablo 6: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “Takdim/Tehir” Yoluyla Doğrudan Yer Alması			
İbn Nüceym	Nâzırzâde	Hâdimî	Fıkıh ve Fetva Kitapları
(2 md.)	(3 md.)	(4 md.)	(-)
50, 86.	9, 50, 57.	9, 26, 50, 57.	-

Tablo 7’de görüldüğü üzere, takdim/tehir yöntemi, asıl cümlenin veya ifadenin sırasının değiştirilmesi veya bir cümlenin farklı bir yapıya dönüştürülmesiyle gerçekleştirilmektedir.

Tablo 7: Mecelle Maddelerinin Kaynaklarda “Takdim/Tehir” Yoluyla Doğrudan Yer Alması -Karşılaştırmalı-				
Md	Mecelle	İbn Nüceym (2 md.)	Nâzırzâde (3 md.)	Hâdimî (4 md.)
9	الأصل في الصفات العارضة العَدَمُ		الأصل العدم في الصفات العارضة	الأصل العدم في الصفات العارضة
26	يَتَحَمَّلُ الضَّرْرُ الْخَاصُّ لِدَفْعِ ضَرَرِ عَامٍ			الضرر الخاص يتحمل لدفع ضرر عام
50	إِذَا سَقَطَ الْأَصْلُ سَقَطَ الْفَرْعُ	يسقط الفرع إذا سقط الأصل	يسقط الفرع إذا سقط الأصل	يسقط الفرع بسقوط الأصل
57	لَا يَتِمُّ التَّبَرُّعُ إِلَّا بِقَبْضِ		التبرع لا يتم إلا بالقبض	التبرع لا يتم إلا بقبض
86	الأجرُ والصدَمَانُ لَا يَجْتَمِعَانِ	الضمان والأجر لا يجتمعان		

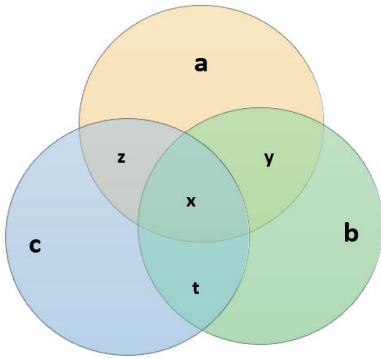
3. Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Alıntılanması (Üçüncü aşama):

Bu aşama, Mecelle’nin her bir maddesinin ilk kaynağının tespiti açısından oldukça önemlidir. İkinci aşamada, İbn Nüceym, Nâzırzâde ve Hâdimî kaynaklarından alıntılanan Mecelle maddelerinin mükerrer olanları tespit edilmiştir. Bu mükerrerler, a) Üç eserde birlikte bulunanlar,

b) İkisinde (ikili kombinasyonlu) ortak bulunanlar **c)** Herbirinde tek bulunanlar şeklinde veriler elimizde bulunmaktadır. Bu veriler, *Mecelle*'nin hangi maddelerinin hangi kaynaklardan alındığını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Özellikle aynı lafızlarla üç farklı kaynaktan alıntılanan maddeler, *Mecelle*'nin hangi kaynaklardan derlendiği konusunda önemli bir gösterge sunmaktadır. Sonraki adımda ise üç eserde bulunmayan *Mecelle* maddelerinin tespiti için fıkıh ve fetva kitaplarına başvurulacaktır. Bu, *Mecelle*'nin oluşturulmasında kullanılan kaynakların daha da genişletilmesini sağlayacaktır. Bunun için küme yöntemi kullanılarak üç eserin birleşim, kesişim ve fark durumları aşağıdaki Şekil 1'de görüldüğü üzere açıklanacaktır.

3.1. Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Doğrudan Alıntılanması

Şekil 1 ve Tablo 8'de, kronik-filtre uygulanmadan önce, *Mecelle*'nin 18 maddesinin üç eserde ortak olarak yer aldığı görülmektedir(**x**). Sadece İbn Nüceym ile Nâzırzâde'de bulunup Hâdimî'de yer almayan *Mecelle* maddesi 6'dır(**y**). Sadece İbn Nüceym ile Hâdimî'de bulunup Nâzırzâde'de yer almayan *Mecelle* maddesi 2'dir(**z**). Sadece Nâzırzâde ile Hâdimî'de bulunup İbn Nüceym'de yer almayan *Mecelle* maddesi 11'dir(**t**). Sadece İbn Nüceym'de bulunup diğerlerinde bulunmayan *Mecelle* maddesi 11'dir(**a**). Sadece Nâzırzâde'de bulunup diğerlerinde bulunmayan *Mecelle* maddesi 4'tür(**b**). Sadece Hâdimî'de bulunup diğerlerinde bulunmayan *Mecelle* maddesi ise 17'dir(**c**).

Kesişim – Birleşim - Fark		
x	İbn Nüceym ∩ Nâzırzâde ∩ Hâdimî	18
=		
y	İbn Nüceym ∩ Nâzırzâde / Hâdimî	6
=		
z	İbn Nüceym ∩ Hâdimî / Nâzırzâde	2
=		
t	Nâzırzâde ∩ Hâdimî / İbn Nüceym	11
=		
a	İbn Nüceym / Nâzırzâde ∩ Hâdimî	11
=		
b	Nâzırzâde / İbn Nüceym ∩ Hâdimî	4
=		
c	Hâdimî / İbn Nüceym ∩ Nâzırzâde	17
=		
	İbn Nüceym ∩ Nâzırzâde ∩ Hâdimî	69

Tablo 8: Kronik Filtreleme Öncesi		Tablo 9: Kronik Filtreleme Sonrası	
İbn Nüceym =	$x+y+z+a = 18 + 6 + 2 + 11 = 37$	İbn Nüceym =	$x+y+z+a = 18 + 6 + 2 + 11 = 37$
Nâzırzâde =	$x+y+t+b = 18 + 6 + 11 + 4 = 39$	Nâzırzâde =	$x+y+t+b = 18 + 6 + 11 + 4 = 15$
Hâdimî =	$x+z+t+c = 18 + 2 + 11 + 17 = 48$	Hâdimî =	$x+z+t+c = 18 + 2 + 11 + 17 = 17$
Toplam =	124 kaide	Toplam =	69 kaide

Tablo 9’da kronik-filtre uygulandıktan sonra, *Mecelle* maddelerinin İbn Nüceym’in kaideleri ile karşılaştırıldığında 37 kaidenin doğrudan İbn Nüceym’in kaideleriyle örtüştüğü görülmektedir. Benzer şekilde, Nâzırzâde’nin eseri ile karşılaştırıldığında 15 kaidenin doğrudan Nâzırzâde’nin eserinden alıntılandığı görülmektedir. Hâdimî’nin eseri ile karşılaştırıldığında ise 17 kaidenin doğrudan Hâdimî’nin eserinden alıntılandığı görülmektedir. Ayrıca, fıkıh ve fetva kitaplarından 3 kaidenin alıntılanarak *Mecelle*’de yer aldığı Tablo 10’da görülmektedir.

Tablo 10: Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Doğrudan Alıntılanması (Aynı lafızlarla)		
Kronik-Filtre Uygulanmadan Önceki Durum		
1) İbn Nüceym (37 md.)	2) Nâzırzâde (39 md.)	3) Hâdimî (48 md.)
2, 4, 5, 8, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 28, 30, 34, 35, 36, 40, 41, 47, 48, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 63, 66, 69, 72, 85, 90, 92, 99, 100.	4, 5, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 20, 21, 25, 28, 30, 33, 34, 36, 38, 40, 46, 48, 49, 51, 52, 56, 60, 63, 65, 66, 72, 75, 83, 85, 86, 90, 91, 92, 95, 98, 100.	2, 5, 6, 8, 11, 13, 14, 20, 21, 23, 24, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 48, 49, 51, 52, 53, 56, 60, 63, 64, 68, 72, 73, 75, 79, 81, 82, 83, 86, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98.

Kronik-Filtre Uygulandıktan Sonraki Durum		
1a) İbn Nüceym (37 md.)	2a) Nâzırzâde (15 md.)	3a) Hâdimî (17 md.)
2, 4, 5, 8, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 28, 30, 34, 35, 36, 40, 41, 47, 48, 51, 52, 54, 56, 59, 60, 63, 66, 69, 72, 85, 90, 92, 99, 100.	6, 14, 15, 16, 33, 38, 46, 49, 65, 75, 83, 86, 91, 95, 98.	13, 24, 37, 39, 42, 43, 53, 64, 68, 73, 79, 81, 82, 87, 94, 96, 97.
4) Fıkıh ve Fetva kitapları (3 md): 45, 76, 84.		
TOPLAM: İbn Nüceym + Nâzırzâde + Hâdimî + fıkıh-fetva= 37 + 15 + 17 + 3 = 72 madde		

3.2. Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Dolaylı Alıntılanması

3.2.1. Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan “Benzer Lafızlarla” Alıntılanması

İbn Nüceym, Nâzırzâde ve Hâdimî'nin eserlerinde *Mecelle*'nin bazı maddeleri benzer ifadelerle bulunsa da bu maddeler daha önce bahsedilen “doğrudan alıntılar” kapsamına girmiş ise, ayrıca burada zikredilmeyecektir. Bu nedenle, kronik-filtre uygulaması sonrası, bazı *Mecelle* maddelerinin İbn Nüceym, Nâzırzâde ve Hâdimî'nin eserlerinde “doğrudan alıntılar” olarak yer aldığı görülmektedir. Örneğin, İbn Nüceym'de 16. madde, Nâzırzâde'de 43. madde ve 81. madde, kronik-filtre uygulamasından sonra “doğrudan alıntı” içinde bulunmaktadır. Bu nedenle, bu filtreden sonra birçok *Mecelle* maddesinin yerinin değiştiği görülmektedir.

Tablo 11: Kronik-Filtreleme Öncesi		Tablo 12: Kronik-Filtreleme Sonrası	
İbn Nüceym =	$x+y+z+a = 0 + 2 + 1 + 2 = 5$	İbn Nüceym =	$x+y+z+a = 0 + 1 + 0 + 1 = 2$
Nâzırzâde =	$x+y+t+b = 0 + 2 + 2 + 3 = 7$	Nâzırzâde =	$x+y+t+b = 0 + 1 + 1 + 1 = 2$

Hâdimî =	$x+z+t+c = 0 + 1 + 2 + 3 = 6$
Toplam =	18 kaide

Hâdimî =	$x+z+t+c = 0 + 1 + 2 + 0 = 0$
Toplam =	4 kaide

Netice itibariyle, Tablo 11 ve 12’de görüldüğü üzere kronik-filtre uygulandıktan sonra, *Mecelle* maddelerinden 2’sinin İbn Nüceym’den, 2’sinin Nâzırzâde’den ve 1’inin de fıkıh ve fetva kitaplarından benzer ifadelerle “dolaylı” alıntı yapıldığı tespit edilmiştir. Bu benzer ifadeler, cümlenin genel yapısını değiştirmeden “doğrudan alıntılar” gibi kabul edilebilir. Böylece *Mecelle* maddelerinin toplamda 5’i (2+2+1) benzer ifadelerle kaynaklardan alıntılanmış oluyor.

Tablo 13: Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Dolaylı Alıntılanması (Benzer Lafızlarla)		
Kronik-Filtre Uygulanmadan Önce		
1) İbn Nüceym (5 md.)	2) Nâzırzâde (7 md.)	3) Hâdimî (6 md.)
16, 29, 43, 55, 81	2, 3, 31, 53, 55, 59, 81.	15, 16, 25, 28, 31, 59.
Kronik-Filtre Uygulandıktan Sonra		
1a) İbn Nüceym (2 md.)	2a) Nâzırzâde (2 md.)	3a) Hâdimî (-)
29, 55.	3, 31.	(-)
4) Fıkıh ve Fetva kitapları (1 md): 74.		
TOPLAM: İbn Nüceym + Nâzırzâde + Hâdimî + fıkıh-fetva= 2 + 2 + 0 + 1 = 5 madde		

Tablo 13’te benzer lafızlarla alıntılanan *Mecelle* maddeleri yer almaktadır. Böylece, doğrudan ve “benzer lafızlarla” dolaylı alıntılanan *Mecelle* maddelerinin sayısı $72+5=77$ ’ye ulaşmış olmaktadır.

3.2.2. Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan “İlave/Eksiltme” Yapılarak Alıntılanması

Bu yöntemle alıntılanan *Mecelle* maddeleri, madde ile kaide arasında en yakın benzerlik ilişkisine dayanılarak tespit edilmektedir. Daha önce “doğrudan alıntı”, “benzer lafızlarla alıntı” kapsamına dâhil olan maddeler ayrıca burada zikredilmeyecektir. Buna göre, İbn Nüceym’den 11,

Nâzırzâde'den 2, Hâdimî'den 2 ve fıkıh ve fetva kitaplarından 3 kaidenin “ilave/eksiltme” yöntemiyle alıntılandığı belirlenmektedir. Toplamda 18 farklı kaide, bu yöntemle *Mecelle*'ye katkı sağlamıştır. Tablo 14'te “ilave/eksiltme” yapılarak alıntılanan *Mecelle* maddeleri yer almaktadır.

Tablo 14: Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Dolaylı Alıntılanması (İlave/Eksiltme)				
Kaynaklarda Yer Alan Maddeler				
1) İbn Nüceym (16 md.)		2) Nâzırzâde (13 md.)		3) Hâdimî (11 md.)
9, 22, 26, 27, 32, 42, 46, 58, 61, 62, 67, 70, 71, 78, 89, 93.		10, 19, 22, 26, 27, 32, 58, 62, 69, 70, 77, 89, 93.		3, 4, 10, 22, 27, 58, 61, 65, 77, 89, 93.
Kaynaklardan Alıntı Yapılan Maddeler				
İbn Nüceym (11 md.)		Nâzırzâde (2 md.)		H â d i m î (2 md.)
İlave (4 md.)	Eksiltme (7 md.)	İlave (1 md.)	Eksiltme (1 md.)	İlave (2 md.)
67, 70, 78, 89	22, 26, 32, 58, 61, 62, 71.	10	77	27, 93.
4) Fıkıh ve Fetva kitapları (3 md): 7, 44, 80.				
TOPLAM: İbn Nüceym + Nâzırzâde + Hâdimî + fıkıh-fetva= 11 + 2 + 2 + 3 = 18 madde				

Böylece doğrudan ve dolaylı (benzer+ ilave/eksiltme) alıntılanan *Mecelle* maddelerinin sayısı 77+18=95'e ulaşmış olmaktadır.

3.2.3. Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan “Takdim/Tehir” Yapılarak Alıntılanması

Dolaylı alıntılama kullanılan son yöntem ise cümle öğelerinin yer değiştirilmesiyle oluşturulan kaideleri içermektedir. Bu, asıl cümle ile yan cümlelerin yer değiştirmesi şeklinde olabileceği gibi, fiilli cümlelerin isim cümlesine dönüştürülmesi şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Buna göre, İbn Nüceym'den 1, Nâzırzâde'den ve Hâdimî'den 1 kaidenin “takdim/

tehir” yöntemiyle alıntı yapıldığı belirlenmektedir. Toplamda 3 farklı kaide, bu yöntemle *Mecelle*’ye katkı sağlamıştır. Tablo 15’te “takdim/tehir” yapılarak alıntılanan *Mecelle* maddeleri yer almaktadır.

Tablo 15: Mecelle Maddelerinin Kaynaklardan Dolaylı Alıntılanması (Takdim/Tehir)		
Kronik-Filtre Uygulanmadan Önce		
1) İbn Nüceym (2 md.)	2) Nâzırzâde (3 md.)	3) Hâdimî (4 md.)
50, 86.	9, 50, 57.	9, 26, 50, 57.
Kronik-Filtre Uygulandıktan Sonra		
1a) İbn Nüceym (1 md.)	2a) Nâzırzâde (1 md.)	3a) Hâdimî (1)
50	9	57
4) Fıkıh ve Fetva kitapları (-): -		
TOPLAM: İbn Nüceym + Nâzırzâde + Hâdimî + fıkıh-fetva= 1 + 1 + 1 + 0 = 3 madde		

Böylece doğrudan ve dolaylı (benzer+ ilave/eksiltme+takdim/tehir) alıntılanan *Mecelle* maddelerinin sayısı 95+3=98’e ulaşmaktadır.²¹

SONUÇ

Bu çalışma, *Mecelle*’nin kaynaklarını “Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası” bağlamında tespit etme ve bu kaynakların *Mecelle*’nin kaidelerine nasıl yansıdığını anlama amacı taşımaktadır. *Mecelle* maddeleri ile İbn Nüceym’in *el-Eşbâh*’ı, Nâzırzâde’nin *Tertibü’l-leâlî*’i, Hâdimî’nin *Mecâmi*’i ve bazı fıkıh ve fetva kitapları “yer alma” ve “alıntılanma” açısından karşılaştırılmıştır.

²¹ Kaynakçadan sonra EK olarak *Mecelle*’nin 99 maddesinin Türkçe ve Arapça metinleri, sırasıyla İbn Nüceym, Nâzırzâde ve Hâdimî’nin metinleriyle aynı tabloda birlikte verilerek, aralarındaki lafız farklılıklarına kırmızı renkler kullanılarak işaret edilmiştir. Ayrıca *Mecelle* maddelerinin *el-Eşbâh*, *Mecâmi* ve *Tertibü’l-leâlî*’de geçen kaynakları kaide rakamları esas alınarak tespit edilip gösterilmiştir.

Doğrudan (aynı lafızlarla) karşılaştırma sonucunda *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 37, Nâzırzâde'de 39, Hâdimî'de 48 ve fıkıh ve fetavada 3 yerde “yer aldığı” tespit edilmiştir. Benzer lafızlarla karşılaştırıldığında *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 5, Nâzırzâde'de 7, Hâdimî'de 6 ve fıkıh ve fetavada 1 yerde “yer aldığı”; ilave veya eksiltmeyle karşılaştırıldığında *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 16, Nâzırzâde'de 13, Hâdimî'de 11 ve fıkıh ve fetva kitaplarında 3 yerde “yer aldığı”; takdim veya tehirle karşılaştırıldığında *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 2, Nâzırzâde'de 3, Hâdimî'de 4 yerde “yer aldığı” tespit edilmiştir.

Doğrudan (aynı lafızlarla) karşılaştırma sonucunda *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 37, Nâzırzâde'de 15, Hâdimî'de 17 ve fıkıh ve fetavada 3 yerde “alıntıldığı” tespit edilmiştir. Benzer lafızlarla karşılaştırıldığında *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 2, Nâzırzâde'de 2, fıkıh ve fetavada 1 yerde “alıntıldığı”; ilave veya eksiltmeyle karşılaştırıldığında *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 11, Nâzırzâde'de 2, Hâdimî'de 2 ve fıkıh ve fetavada 3 yerde “alıntıldığı”; takdim veya tehirle karşılaştırıldığında *Mecelle* maddeleri İbn Nüceym'de 1, Nâzırzâde'de 1, Hâdimî'de 1 yerde “alıntıldığı” tespit edilmiştir. Ayrıca *el-Mebsût*, *Keşfü'l-esrâr*, *el-Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye*, *el-Muhîtü'l-burhânî*, *el-Hidâye* gibi fıkıh ve fetva kitaplarından da doğrudan ve dolaylı olarak “alıntıldığı” görülmektedir.

Mecelle mazbatasına göre bu verilere dayanarak, *Mecelle*'nin oluşumuna İbn Nüceym'in 51, Nâzırzâde'nin 20, Hâdimî'nin 20, fıkıh-fetva kitaplarının 7 kaide ile doğrudan ve dolaylı olarak kaynaklık ettiklerini söyleyebiliriz. Bununla birlikte sadece Nâzırzâde ile Hâdimî'de ortak olup İbn Nüceym'de yer almayan 17 kaidenin de *Mecelle*'ye alıntıldığıını tespit ettik.

Mecelle'nin 88. maddesi olan “Külfet nimete ve nimet külfete goredir” (النعمة بقدر النعمة والنقمة بقدر النعمة) ifadesi ne doğrudan ne de dolaylı olarak kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak bu maddenin anlam çerçevesi, *Mecelle*'nin 87. maddesi olan “Mazarrat menfaat mukabelesindedir.” (الغرم بالغنم) ibaresiyle örtüşmektedir. Bu maddenin de sadece Hâdimî'den doğrudan alıntı yapıldığı gözününde bulundurulduğunda Hâdimî'den yapılan alıntıların sayısının 21'e çıktığı görülmektedir. Böylece bu çalışma ile *Mecelle*'nin farklı kaynaklardan beslendiği, kaynaklardan gelen kavramları özgün bir şekilde ifade etme çabası içinde olduğu ve bu çabası sonucunda dil ve belagat açısından da değişiklikler yaptığı sonucuna ulaşmaktayız. Ayrıca, *Mecelle*'nin oluşum süreci ve kaynakları hakkında derinlikli bir verinin

olduğu ve *Mecelle*'nin küllî kaidelerinin İslâm hukuku alanındaki farklı kaynaklardan beslenerek oluştuğu sonucuna varıyoruz.

KAYNAKÇA

Abdüssettar Efendi. *Teşrihü'l-kavâ'idü'l-küllîye*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1301.

Alâüddîn el-Buhârî, Abdulazîz b. Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥanefî. *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Ali Haydar Efendi, Eminefendizade Küçük. *Dürerül-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 5 Cilt. İstanbul: Alem Matbaası, 1313.

Azak, Necmettin. “Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2020), 547-596. <https://doi.org/10.5281/zenodo.4394278>

Bâ Hüseyin, Yakûb b. Abdülvehhâb. *el-Kavâidu'l-fikhiyye: el-Mebâdi', el-mukavvimât, el-mesâdir, ed-delîliyye, et-tatavvur*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418.

Baktır, Mustafa. “İslâm Hukukunun Genel Prensipleri”. *Ekev Akademi Dergisi* 34 (2008), 203-210.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: BilmenYayınevi, Elif Ofset, 1988.

Çelikan, Serkan. *Mecelle'nin Küllî Kaidelerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2023.

Çolak, Abdullah. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hukukçuluğu (Hak Dini Kur'an Dili Bağlamında)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023.

Erdem, Sami. “Türkçede *Mecelle* Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 673-722.

Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmîu'l-hakâik ve'l-kavâid ve cevâmi'u'r-revâik ve'l-fevâid mine'l-usûl*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah. *el-Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidîyye*. Derseâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1897.

İbn Mâze, Ebû'l-Me'âli Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdulaziz b. 'Omar b. Mâze el-Ḥanefî. *el-Muḥîṭu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. 'Abdulkerîm Sâmi el-Cundî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*: nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfiz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed. *Takrîrû'l-kavâ'id ve tahrîr'ü'l-fevâid*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selmân. 3 Cilt. Ürdün: Dâru İbn Affân, 2. Basım, 1999.

İbnü's-Subkî, Tâcuddîn Abdulvahhâb b. Takıyyüddîn. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411.

Karâfî, Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdris. *el-Furûk = Envârü'l-burûk fi envâi'l-furûk*. 4 Cilt. Suudi Arabistan, 2010.

Kızılkaya, Necmettin. *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Basım, 2018.

Mardin, Ebü'l-ulâ. *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye. Dersâadet: 1322.

Merğînânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Tâllâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, ts.

Mesud Efendi. *Mir 'ât-ı Mecelle*. 8 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299.

Nâzırzâde, Muhammed b. Süleyman. *Tertibü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye: Mefhûmuhâ, neşetuha, tatavvuruhâ, dirâsetü müellefâtihâ, edilletühâ, mühimmetuhâ, tatbikâtuhâ*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 1418.

Öztürk, Osman. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1973.

Reşid Paşa, Hacı. *Rûhü'l-Mecelle*. 8 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1326.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414.

Sirâcuddîn İbn Nuceym, Sirâcuddîn 'Omer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *en-Nehru'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. thk. Ahmet Azv el-İnâye. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1422.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*. nşr. Abdül'âl Salim Mükrim. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2009.

Şafâk, Ali. "Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle'ye Bir Bakış". *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum: 9-11 Haziran 1995*. 263-278. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Şeyhîzâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Suleymân Dâmâd Efendî. *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Multeka'l-ebhur*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, ts.

Tuzcu, Abdullah. *Kur'an-ı Kerim Açısından Mecelle'nin Küllî Kaideleri*. Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Yaman, Ahmet. "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (Mayıs 2001), 49-75.

Yavuz, Hulusi. "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini". *Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum: 9-11 Haziran 1995*. 279-284. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalu'l-fikhiyyu'l-'âmm*. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1418.

Zerkeşî, Ebü Abdillâh Bedrüddîn Muhammed. *el-Mensûr fî'l-kavâ'idü'l-fikhiyye* nşr. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud. 3 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Kuveyt li's-Sahâfe, 2. Basım, 1985.

Zuhaylî, Muhammed. *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye 'ale'l-mezhebi'l-Hanefî ve 'ş-Şâfi'i*. 2 Cilt. Kuveyt: Meclisü'n-Neşri'l-İlmî, 2014.

EK: Mecelle Maddeleri ve Kaynakları

Madde 2: Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.	الْأُمُورُ بِمَقَاصِدِهَا
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 2. kâide)	الأمور بمقاصدها
Nâzırzâde (48. madde)	الأيمن بمقاصدها
Hâdimî (1. madde)	الأمور بمقاصدها
Madde 3: Ukûdda itibar, makâsîd ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir.	الْعُبْرَةُ فِي الْعُقُودِ لِلْمَقَاصِدِ وَالْمَعَانِي لَا لِلْأَلْفَازِ وَالْمَبَانِي
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (34. madde)	الاعتبار للمقاصد والمعاني لا للألفاظ والمباني
Hâdimî (23. madde)	الاعتبار بالمقاصد لا بالألفاظ
Madde 4: Şek ile yakîn zail olmaz.	الْيَقِينُ لَا يُزُولُ بِالشَّكِّ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 3. kâide)	اليقين لا يزول بالشك
Nâzırzâde (244. maddenin şerhinde)	من شك هل فعل شيئا أو لا؛ فالأصل أنه لم يفعله والأصل المشهور فيه: اليقين لا يزول بالشك
Hâdimî (29. madde)	إذا ثبت أصلى -في الحل أو الحرمة أو الطهارة أو النجاسة- فلا يزال إلا باليقين
Madde 5: Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır.	الْأَصْلُ بَقَاءُ مَا كَانَ عَلَى مَا كَانَ

İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 3. kâidesinin alt kâidesi)	الأصل بقاء ما كان على ما كان
Nâzırzâde (28. madde)	الأصل بقاء ما كان على ما كان
Hâdimî (17. madde)	الأصل إبقاء ما كان على ما كان
Madde 6: Kadîm, kîdemi üzere terk olunur.	القَدِيمُ يُتْرَكُ عَلَى قَدَمِهِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (176. madde)	القديم يترك على قدمه
Hâdimî (97. madde)	القديم يترك على قدمه
Madde 7: Zarar kadîm olmaz.	الضَّرَرُ لَا يَكُونُ قَدِيمًا
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 8: Berâet-i zimmet asıldır.	الأصلُ بَرَاءَةُ الذِّمَّةِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 3. kâidenin alt kâidesi)	الأصل براءة الذمة
Nâzırzâde (26. madde)	الأصل براءة الذمة
Hâdimî (19. madde)	الأصل براءة الذمة
Madde 9: Sifât-ı ârızada asıl olan ademdir.	الأصلُ فِي الصِّفَاتِ الْعَارِضَةِ الْعَدَمُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 3. kâidenin alt kâidesi)	ليس الأصل العدم مطلقاً وإنما هو في الصفات العارضة

Nâzırzâde (27. madde)	الأصل العدم في الصفات العارضة
Hâdimî (20. madde)	الأصل العدم في الصفات العارضة
Madde 10: Bir zamanda sâbit olan şeyin, hilafına delil olmadıkça bekâsıyla hükmolunur.	مَا ثَبَّتَ بَرَمَانٌ يُحْكَمُ بِبَقَائِهِ مَا لَمْ يُوجَدْ دَلِيلٌ عَلَى خِلَافِهِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (216. madde)	ما ثبت في زمان يحكم ببقائه ما لم يوجد المزِيل
Hâdimî (125. madde)	ما ثبت برمان يحكم ببقائه
Madde 11: Bir emr-i hâdisin akreb-i evkâtine izafeti asıldır.	الأصل إضافة الحوادث إلى أقرب أوقاته
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 3. kâidenin alt kâidesi)	الأصل إضافة الحادث إلى أقرب أوقاته
Nâzırzâde (48. madde)	الأصل إضافة الحادث إلى أقرب أوقاته
Hâdimî (Deliller/Kitab/Lafızlar/Fâsid istidlâller/ Tahkîmü'l-hâl) s. 17.	إضافة الحادثة إلى أقرب أوقاته
Madde 12: Kelamda asıl olan mânâ-yı hakîkîdir.	الأصل في الكلام الحقيقية
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 3. kâidenin alt kâidesi)	الأصل في الكلام الحقيقية
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 13: Tasrîh mukâbelesinde delâlete itibar yoktur.	لَا عِبْرَةٌ لِلدَّلَالَةِ فِي مُقَابَلَةِ التَّصْرِيحِ

İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (107. madde)	لا عبرة للدلالة في مقابلة التصريح
Madde 14: Mevrid-i nassda ictihada mesâğ yoktur.	لَا مَسَاقَ لِلاِجْتِهَادِ فِي مَوْرِدِ النَّصِّ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (209. madde)	لا مساق للاجتهاد في مورد النص
Hâdimî (117. madde)	لا مساق للاجتهاد في مورد النص
Madde 15: Alâ hilâfi'l-kıyâs sâbit olan şey, sâire makîsün aleyh olmaz.	مَا ثَبَّتَ عَلَى خِلَافِ الْقِيَاسِ فَغَيْرُهُ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (221. madde)	ما ثبت على خلاف القياس فغيره لا يقاس عليه
Hâdimî (128. madde)	ما ثبت على غير القياس فغيره لا يقاس عليه
Madde 16: İctihad ile ictihad nakz olunmaz.	الإجتهاد لا يُنْقَضُ بِمِثْلِهِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 1. kâide)	الاجتهاد لا ينقض بالاجتهاد
Nâzırzâde (6. madde)	الاجتهاد لا ينقض بمثله
Hâdimî (“İctihad” açıklamasında) s. 43.	الاجتهاد لا ينقض بالاجتهاد

Madde 17: Meşakkat teysîri celb eder.	المَشَقَّةُ تَجْلِبُ التَّيْسِيرَ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 4. kâide)	المشقة تجلب التيسير
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 18: Bir iş dıyk oldukça müttesî' olur.	الأمر إذا ضاق اتَّسع
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 4. kâidenin alt kâidesi)	الأمر إذا ضاق اتسع
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 19: Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur.	لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	لا ضرر ولا ضرار
Nâzırzâde (155. madde açıklamasında)	لا ضرر ولا ضرار في الدين
Hâdimî (-)	
Madde 20: Zarar izale olunur.	الضَّرَرُ يُزَالُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâide)	الضرر يزال
Nâzırzâde (155. madde)	الضرر يزال
Hâdimî (75. madde)	الضرر يزال
Madde 21: Zaruretler, memnû' olan şeyleri mübah kılar.	الضَّرُورَاتُ تُبَيِّحُ الْمَحْظُورَاتِ

İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	الضرورات تبيح المحظورات
Nâzırzâde (156. madde)	الضرورات تبيح المحظورات
Hâdimî (76. madde)	الضرورات تبيح المحظورات
Madde 22: Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.	الضَّرُورَاتُ تُقَدَّرُ بِقَدْرِهَا
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	ما أبيع للضرورة يقدر بقدرها
Nâzırzâde (97. madde)	الثابت بالضرورة يتقدر بقدر الضرورة
Hâdimî (127. madde)	ما أبيع للضرورة يتقدر بقدرها
Hâdimî (51. madde)	الثابت بالضرورة يتقدر بقدرها
Madde 23: Bir özür için caiz olan şey, ol özrün zevaliyle batıl olur.	مَا جَازَ لِغُذْرِ بَطَلٍ بِرَوَالِهِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	ما جاز لعذر بطل بزواله
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (123. madde)	ما جاز لعذر بطل بزواله
Madde 24: Mâni zâil oldukça memnû' avdet eder.	إِذَا زَالَ الْمَانِعُ عَادَ الْمَمْنُوعُ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (13. madde)	إذا زال المانع عاد الممنوع
Madde 25: Bir zarar kendi misliyle izale olunamaz.	الضَّرُّ لَا يُزَالُ بِمِثْلِهِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	الضرر لا يزال بمثله
Nâzırzâde (157. madde açıklamasında)	الضرر لا يزال بمثله

Hâdimî (77. madde)	الضرر لا يزال بالضرر
Madde 26: Zarar-ı âmmî def' için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.	يَتَحَمَّلُ الضَّرْرُ الْخَاصُّ لِذَفْعِ ضَرَرِ عَامٍ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	يتحمل الضرر الخاص لأجل دفع ضرر العام
Nâzırzâde (157. madde açıklamasında)	الضرر الخاص يتحمل لأجل دفع الضرر العام
Hâdimî (79. madde)	الضرر الخاص يتحمل لدفع ضرر عام
Madde 27: Zarar-ı eşed, zarar-ı ehaf ile izale olunur.	الضَّرُّ الْأَشَدُّ يُزَالُ بِالضَّرَرِ الْأَخْفِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	لو كان أحدهما أعظم ضرراً فإن الأشد يزال بالأخف
Nâzırzâde (157. madde açıklamasında)	إذا كان أحد الضررين أعظم ضرراً فإن الأشد يزال بالأخف
Hâdimî (78. madde)	الضرر الأشد يزال بالأخف
Madde 28: İki fesâd teâruz ettikte, ehaffi irtikâb ile a'zaminin çaresine bakılır.	إِذَا تَعَارَضَ مَفْسَدَتَانِ رُوعِي أُعْظِمَهُمَا ضَرَرًا بَارْتِكَابِ أَخْفَهُمَا
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	إذا تعارض مفسدتان روعي أعظمهما ضرراً بارتكاب أخفهما
Nâzırzâde (15. madde)	إذا تعارض المفسدتان روعي أعظمهما ضرراً بارتكاب أخفهما
Hâdimî (14. madde)	إذا تعارض مفسدتان روعي أقلهما ضرراً بارتكاب أخفهما
Madde 29: Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.	يُخْتَارُ أَهْوَنُ الشَّرَّيْنِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	يختار أهونهما

Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 30: Def-i mefâsid, celb-i menâfi'den evlâdır.	دَرءُ الْمَفَاسِدِ أَوْلَىٰ مِنْ جَلْبِ الْمَنَافِعِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	درء المفاسد أولى من جلب المصالح
Nâzırzâde (122. madde)	درء المفاسد أولى من جلب المصالح
Hâdimî (60. madde)	درء المفاسد أولى من جلب المصالح
Madde 31: Zarar, bi kadri'l-imbkân def' olunur.	الضَّرَرُ يُدْفَعُ بِقَدْرِ الْإِمْكَانِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (48. madde)	الضرر مدفوع بقدر الإمكان
Hâdimî (80. madde)	الضرر مدفوع بقدر الإمكان
Madde 32: Hâcet, umumî olsun hususî olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur.	الْحَاجَةُ تُنَزَّلُ مِنْزِلَةَ الضَّرُورَةِ عَامَّةً أَوْ خَاصَّةً
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 5. kâidenin alt kâidesi)	الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة كانت أو خاصة
Nâzırzâde (108. madde)	الحاجة تنزل منزلة الضرورة عامة كانت أو خاصة
Hâdimî (-)	
Madde 33: Iztırar, gayrın hakkını iptal etmez.	الاضْطْرَارُ لَا يُبْطِلُ حَقَّ الْغَيْرِ
İbn Nüceym (-)	

Nâzırzâde (32. madde)	الاضطرار لا يبطل حق غيره
Hâdimî (21. madde)	الاضطرار لا يبطل حق غيره
Madde 34: Alması memnû' olan şeyin, vermesi dahi memnû' olur.	مَا حَرَّمَ أَخْذَهُ حَرَّمَ إِعْطَاؤَهُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 14. kâide)	ما حرم أخذه حرم إعطاؤه
Nâzırzâde (218. madde)	ما حرم أخذه حرم إعطاؤه
Hâdimî (126. madde)	ما حرم أخذه حرم إعطاؤه
Madde 35: İşlenmesi memnû' olan şeyin, istenmesi dahi memnû' olur.	مَا حَرَّمَ فِعْلُهُ حَرَّمَ طَلْبَهُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 14. kâide)	ما حرم فعله حرم طلبه
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 36: Âdet muhakkemdir.	الْعَادَةُ مُحْكَمَةٌ
İbn Nüceym (Birinci fennin ilk kısmındaki 6. kâide)	العادة محكمة
Nâzırzâde (161. madde)	العادة محكمة
Hâdimî (83. madde)	العادة محكمة
Madde 37: Nâsın isti'mâli bir hüccettir ki onunla amel vâcib olur.	اسْتِعْمَالُ النَّاسِ حُجَّةٌ يَجِبُ الْعَمَلُ بِهَا

İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (5. madde)	استعمال الناس حجة يجب العمل بها
Madde 38: Âdeten mümteni' olan şey, hakîkaten mümteni' gibidir.	المُتَمَتِّعُ عَادَةً كَالْمُتَمَتِّعِ حَقِيقَةً
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (234. madde)	المتمتع عادة كالممتع حقيقة
Hâdimî (140. madde)	المتمتع عادة كالممتع حقيقة
Madde 39: Ezmânın tegayyüriyle ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.	لَا يُنْكَرُ تَغْيِيرُ الْأَحْكَامِ بِتَغْيِيرِ الْأَرْزَانِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (110. madde)	لا ينكر تغيير الأحكام بتغيير الأزمان
Madde 40: Âdetin delâletiyle mânâ-yı hakîkî terk olunur.	الْحَقِيقَةُ تُتْرَكُ بِدَلَالَةِ الْعَادَةِ
İbn Nüceym (6) açıklamasında	الحقيقية تترك بدلالة العادة
Nâzırzâde (114. madde)	الحقيقة تترك بدلالة العادة
Hâdimî (56. madde)	الحقيقة تترك بدلالة العادة

Madde 41: Âdet ancak muttarid yahut galip oldukda muteber olur.	إِنَّمَا تُعْتَبَرُ الْعَادَةُ إِذَا اطَّرَدَتْ أَوْ غَلَبَتْ
İbn Nüceym (6) açıklamasında	إنما تعتبر العادة إذا اطردت أو غلبت
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 42: İtibar gâlib-i şâyia olup nâdire değildir.	الْعِبْرَةُ لِلْغَالِبِ الشَّائِعِ لَا لِلنَّادِرِ
İbn Nüceym (6) açıklamasında	العبرة للغالب
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (90. madde)	العبرة للغالب الشائع لا للنادر
Madde 43: Örfen ma'ruf olan şey, şart kılınmış gibidir.	الْمَعْرُوفُ عُرْفًا كَالْمَشْرُوطِ شَرْطًا
İbn Nüceym (6) açıklamasında	المعروف عرفا كالمشروط شرعا
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (“Üçüncü Rükün: İcmâ” açıklamasında) s. 29.	المعروف عرفا كالمشروط شرطاً
Madde 44: Beyne't-tüccar ma'ruf olan şey, beynlerinde meşrût gibidir.	الْمَعْرُوفُ بَيْنَ التُّجَّارِ كَالْمَشْرُوطِ بَيْنَهُمْ
İbn Nüceym (-)	

Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 45: Örf ile ta'yin, nass ile ta'yin gibidir.	التَّعْيِينُ بِالْعُرْفِ كَالْتَّعْيِينِ بِالنَّصِّ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 46: Mâni' ve muktezî tearuz ettikde mâni' takdim olunur.	إِذَا تَعَارَضَ الْمَانِعُ وَالْمُقْتَضِي يُقَدَّمُ الْمَانِعُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 2. kâidenin alt kâidesi)	إِذَا تَعَارَضَ الْمَانِعُ وَالْمُقْتَضِي فَإِنَّهُ يَقْدَمُ الْمَانِعُ
Nâzırzâde (12. madde)	إِذَا تَعَارَضَ الْمَانِعُ وَالْمُقْتَضِي يَقْدَمُ الْمَانِعُ
Hâdimî (-)	
Madde 47: Vücûdda bir şeye tabi olan, hükümde dahi ona tabi olur.	التَّابِعُ تَابِعٌ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 4. kâide)	التابع تابع
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 48: Tabi olan şeye ayrıca hüküm verilemez.	التَّابِعُ لَا يُفْرَدُ بِالْحُكْمِ

İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 4. kâidenin alt kâidesi)	التابع لا يفرد بالحكم
Nâzırzâde (63. madde)	التابع لا يفرد بالحكم
Hâdimî (36. madde)	التابع لا يفرد بالحكم
Madde 49: Bir şeye malik olan kimse, ol şeyin zarûriyyâtından olan şeye dahi malik olur.	مَنْ مَلَكَ شَيْئًا مَلَكَ مَا هُوَ مِنْ ضَرُورَاتِهِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (241. madde)	من ملك شيئاً يملك ما هو من ضروراته
Hâdimî (136. madde)	من ملك شيئاً ملك ما هو من ضروراته
Madde 50: Asıl sâkıt oldukda, fer' dahi sâkıt olur.	إِذَا سَقَطَ الْأَصْلُ سَقَطَ الْفَرْعُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 4. kâidenin alt kâidesi)	يسقط الفرع إذا سقط الأصل
Nâzırzâde (262. madde)	يسقط الفرع إذا سقط الأصل
Hâdimî (151. madde)	يسقط الفرع بسقوط الأصل
Madde 51: Sâkıt olan şey avdet etmez.	السَّاقِطُ لَا يَعُودُ
İbn Nüceym (Üçüncü fennin “Ahkâmü'n-nükûd” açıklamasında)	الساقط لا يعود
Nâzırzâde (137. madde)	الساقط لا يعود
Hâdimî (68. madde)	الساقط لا يعود

Madde 52: Bir şey bâtil oldukça ânın zımındaki şey dahi bâtil olur.	إِذَا بَطَلَ شَيْءٌ بَطَلَ مَا فِي ضَمْنِهِ
İbn Nüceym (Üçüncü fennin “Fürûk” kısmındaki faidelerde)	إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه
Nâzırzâde (10. madde)	إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه
Hâdimî (11. madde)	إذا بطل الشيء بطل ما في ضمنه
Madde 53: Aslın ifâsı kâbil olmadığı halde bedeli ifâ olunur.	إِذَا بَطَلَ الْأَصْلُ يُصَارُ إِلَى الْبَدَلِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (11. madde)	إذا تعذر الأصل يصار إلى البدل
Hâdimî (12. madde)	إذا بطل الأصل يصار إلى البدل
Madde 54: Bizzat tecviz olunmayan şey, bi't-tebe' tecviz olunabilir.	يُغْتَفَرُ فِي التَّوَابِعِ مَا لَا يُغْتَفَرُ فِي غَيْرِهَا
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 4. kâidenin alt kâidesi)	يغتفر في التوابع ما لا يغتفر في غيرها
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 55: İbtidâen tecviz olunmayan şey bekâen tecviz olunabilir.	يُغْتَفَرُ فِي الْبُقَاءِ مَا لَا يُغْتَفَرُ فِي الْإِبْتِدَاءِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 4. kâidenin alt kâidesi)	يغتفر في الدوام ما لا يغتفر في الابتداء
Nâzırzâde (263. madde)	يغتفر في الانتهاء ما لا يغتفر في الابتداء
Hâdimî (152. madde)	

Madde 56: Bekâ, ibtidâdan esheldir.	الْبَقَاءُ أَسهَلُ مِنْ الْإِبْتِدَاءِ
İbn Nüceym (İkinci fennin “Kitâbü’l-kazâ” açıklamasında)	البقاء أسهل من الابتداء
Nâzırzâde (54. madde)	البقاء أسهل من الابتداء
Hâdimî (31. madde)	البقاء أسهل من الابتداء
Madde 57: Teberru’ ancak kabz ile tamam olur.	لَا يَتِمُّ التَّبَرُّعُ إِلَّا بِقَبْضٍ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (69. madde)	التبرع لا يتم إلا بالقبض
Hâdimî (40. madde)	التبرع لا يتم إلا بقبض
Madde 58: Raiyye, yani tebe’a üzerine tasarruf maslahata menûttur.	التَّصَرُّفُ عَلَى الرَّغْبَةِ مَنْوُطٌ بِالمَصْلَحَةِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 5. kâide)	تصرف الإمام على الرعية منوط بالمصلحة
Nâzırzâde (75. madde)	تصرف الامام على الرعية منوط بمصلحة
Hâdimî (42. madde)	تصرف الامام على الرعية منوط بمصلحة
Madde 59: Velâyet-i hâssa velâyet-i âmmeden akvâdır.	الْوِلَايَةُ الْخَاصَّةُ أَقْوَى مِنَ الْوِلَايَةِ الْعَامَّةِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 16. kâide)	الولاية الخاصة أقوى من الولاية العامة
Nâzırzâde (256. madde)	الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة
Hâdimî (147. madde)	الولاية الخاصة أولى من الولاية العامة

Madde 60: Kelâmın i'mâli ihmâlinden evladır.	إِعْمَالُ الْكَلَامِ أَوْلَى مِنْ إِهْمَالِهِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 9. kâide)	إِعْمَالُ الْكَلَامِ أَوْلَى مِنْ إِهْمَالِهِ مَتَى أُمْكُنْ فَإِنْ لَمْ يُمْكُنْ أَهْمَلْ
Nâzırzâde (33. madde)	إِعْمَالُ الْكَلَامِ أَوْلَى مِنْ إِهْمَالِهِ مَتَى أُمْكُنْ وَإِذَا لَمْ يُمْكُنْ أَهْمَلْ
Hâdimî (22. madde)	إِعْمَالُ الْكَلَامِ أَوْلَى مِنْ إِهْمَالِهِ إِلَّا أَنْ لَا يُمْكُنْ
Madde 61: Mânâ-yı hakîkî müteazzir oldukda mecaza gidilir.	إِذَا تَعَدَّرْتَ الْحَقِيقَةَ يُصَارُ إِلَى الْمَجَازِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 9. kâidenin açıklamasında)	أَنَّ الْحَقِيقَةَ إِذَا كَانَتْ مُتَعَدِّرَةً فَإِنَّهُ يَصَارُ إِلَى الْمَجَازِ
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (Deliller/Kitab/Lafızlar/ Kullanıldığı Mana itibariyle Lafız/ Mecaz) s. 10.	لَا يَصَارُ إِلَى الْمَجَازِ إِلَّا عِنْدَ تَعَدُّرِ الْحَقِيقَةِ
Madde 62: Bir kelâmın i'mâli mümkün olmaz ise ihmâl olunur.	إِذَا تَعَدَّرَ إِعْمَالُ الْكَلَامِ يُهْمَلُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 9. kâidenin açıklamasında)	وَإِنْ تَعَدَّرْتَ الْحَقِيقَةَ وَالْمَجَازَ أَوْ كَانَ اللَّفْظُ مُشْتَرَكًا بِلَا مَرَجِّحٍ أَهْمَلْ
Nâzırzâde (33. madde açıklamasında)	إِنْ تَعَدَّرَ الْحَقِيقَةَ وَالْمَجَازَ أَهْمَلْ
Hâdimî (-)	
Madde 63: Mütecezzî olmayan bir şeyin bazını zikretmek, küllünü zikir gibidir.	ذَكَرُ بَعْضِ مَا لَا يَتَجَرَّأُ كَذَكَرِ كُلِّهِ

İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 18. kâide)	ذکر بعض ما لا يتجرأ كذكر كله
Nâzırzâde (129. madde)	ذکر بعض ما لا يتجرأ كذكر كله
Hâdimî (66. madde)	ذکر بعض ما لا يتجرأ كذكر كله
Madde 64: Mutlak, itlâkı üzere cârî olur. Eğer nassan yahut delâleten takyîd delili bulunmaz ise.	المُطْلَقُ يَجْرِي عَلَى إِطْلَاقِهِ إِذَا لَمْ يَقُمْ دَلِيلُ التَّقْيِيدِ نَصًّا أَوْ دَلَالَةً
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (134. madde)	المطلق إنما يجري علي إطلاقه إذا لم يقم دليل التقييد نصاً أو دلالة
Madde 65: Hâzırdeki vasıf lağv ve gâibdeki vasıf muteberdir.	الْوُصْفُ فِي الْحَاضِرِ لَغْوٌ وَفِي الْغَائِبِ مُعْتَبَرٌ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (253. madde)	الوصف في الحاضر لغو وفي الغالب معتبر
Hâdimî (146. madde)	الوصف في الحاضر لغو

Madde 66: Sual cevapta îade olunmuş addolunur.	السُّؤَالُ مُعَادٌ فِي الْجَوَابِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 11. kâide)	السُّؤَالُ مُعَادٌ فِي الْجَوَابِ
Nâzırzâde (139. madde)	السُّؤَالُ مُعَادٌ فِي الْجَوَابِ
Hâdimî (-)	
Madde 67: Sâkite bir söz isnâd olunmaz. Lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır.	لَا يُنْسَبُ إِلَى سَاكِتٍ قَوْلٌ لِكِنَّ الشُّكُوتِ فِي مَغْرَضِ الْحَاجَةِ بَيَانٍ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 12. kâide)	لا ينسب إلى ساكت قول
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 68: Bir şeyin umûr-ı bâtınada delili, ol şeyin makamına kaim olur.	دَلِيلُ الشَّيْءِ فِي الْأُمُورِ الْبَاطِنَةِ يَقُومُ مَقَامَهُ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (64. madde)	دليل الشيء في الأمور الباطنة يقوم مقامه
Madde 69: Mükâtebe muhâtaba gibidir.	الْكِتَابُ كَالْخِطَابِ
İbn Nüceym (Üçüncü fennin "Ahkâmü'l-kitâbet" açıklamasında)	الكتاب كالخطاب
Nâzırzâde (184. madde)	الكتاب من الغالب كالخطاب من الحاضر
Hâdimî (-)	

Madde 70: Dilsizin işâret-i ma'hûdesi lisan ile beyan gibidir.	الإِشَارَاتُ الْمَعْهُودَةُ لِأَخْرَسٍ كَالْبَيَانِ بِاللِّسَانِ
İbn Nüceym (Üçüncü fennin “Ahkâmü'l-işâret” açıklamasında)	ولا بدّ في إشارة الأخرس من أن تكون معهودة والإلم تعتبر
Nâzırzâde (23. madde)	الإشارة من الأخرس معتبرة وقائمة مقام العبارة
Hâdimî (-)	الإشارة إنما تقوم مقام العبارة إذا كانت معهودة
Madde 71: Tercümanın kavli her hususta kabul olunur.	يُقْبَلُ قَوْلُ الْمُتَرْجِمِ مُطْلَقًا
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 6. kâidenin açıklamasında)	يقبل قول المترجم في الحدود كغيرها
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 72: Hatası zâhir olan zanna itibar yoktur.	لَا عِبْرَةَ بِالظَّنِّ الْبَيِّنِ خَطَاؤُهُ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 17. kâide)	لا عبرة بالظن البين خطؤه
Nâzırzâde (200. madde)	لا عبرة بالظن البين خطاؤه
Hâdimî (108. madde)	لا عبرة بالظن البين خطاؤه
Madde 73: Senede müstenid olan ihtimal ile hüccet yoktur.	لَا حُجَّةَ مَعَ الْإِحْتِمَالِ النَّاشِئِ عَنِ دَلِيلٍ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	

Hâdimî (115. madde)	لا حجة مع الاحتمال الناشئ عن دليل
Madde 74: Tevehhüme itibar yoktur.	لَا عِبْرَةَ لِلتَّوَهُّمِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 75: Burhan ile sabit olan şey, iyânen sabit gibidir.	الثَّابِتُ بِالْبُرْهَانِ كَالثَّابِتِ بِالْعَيَانِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (94. madde)	الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان
Hâdimî (49. madde)	الثابت بالبرهان كالثابت بالعيان
Madde 76: Beyyine müddeâ için ve yemin münkir üzerinedir.	الْبَيِّنَةُ لِلْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 77: Beyyine hilâf-ı zâhiri ispat için ve yemin aslı ibkâ içindir.	الْبَيِّنَةُ لِإثْبَاتِ خِلَافِ الظَّاهِرِ وَالْيَمِينُ لِبَقَاءِ الْأَصْلِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (61. madde)	البينات شرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمين لإبقاء الأصل

Hâdimî (35. madde)	البيّنات شرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمين لإبقاء الأصل
Madde 78: Beyyine hüccet-i müteaddiye ve ikrar hüccet-i kâsıradır.	السَّبِيَّةُ حُجَّةٌ مُتَعَدِّيَّةٌ وَالْإِقْرَارُ حُجَّةٌ قَاصِرَةٌ
İbn Nüceym (Üçüncü fennin “Kitâbü’l-ikrâr” açıklamasında)	الإقرار حجة قاصرة
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 79: Kişi ikrarıyla muâheze olunur.	المرء مؤاخذٌ بإقراره
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (132. madde)	المرأ مؤاخذ بإقراره
Madde 80: Tenâkuz ile hüccet kalmaz. Lâkin mütenâkızın aleyhine olan hükme halel gelmez.	لَا حُجَّةَ مَعَ التَّنَاقُضِ لَكِنْ لَا يَخُلُ بِمَا حَكَمَ عَلَي نَفْسِ الْمُتَنَاقِضِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 81: Asıl sabit olmadığı hâlde fer’in sabit olduğu vardır.	قَدْ يَثْبُتُ الْفَرْعُ مَعَ عَدَمِ ثُبُوتِ الْأَصْلِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 4. kâidenin alt kâidesi)	قد يثبت الفرع وإن لم يثبت الأصل
Nâzırzâde (177. madde)	قد يثبت الفرع وإن لم يثبت الأصل

Hâdimî (98. madde)	قد يثبت الفرع مع عدم ثبوت الأصل
Madde 82: Şartın sübûtu halinde ona muallak olan şeyin sübûtu lâzım olur.	المُعَلَّقُ بِالشَّرْطِ يَجِبُ ثُبُوتُهُ عِنْدَ ثُبُوتِ الشَّرْطِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (138. madde)	المعلق بالشرط يجب ثبوته عند ثبوته ومعدوم قبل ثبوت شرطه
Madde 83: Bi kadri'l-imkân şarta murâat olunmak lazım gelir.	يَلْزِمُ مِرَاعَاةُ الشَّرْطِ بِقَدْرِ الإِمْكَانِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (264. madde)	يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان
Hâdimî (153. madde)	يلزم مراعاة الشرط بقدر الإمكان
Madde 84: Va'dler sûret-i ta'lîki iktisâ ile lâzım olur.	المَوَاعِيدُ بِاِكْتِسَاءِ صُورِ التَّعَالِيْقِ تَكُونُ لَازِمَةً
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 85: Bir şeyin nef'i damâni mukabelesindedir.	العَرَاجُ بِالضَّمَانِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 10. kâide)	العراج بالضمان
Nâzırzâde (120. madde)	العراج بالضمان

Hâdimî (-)	
Madde 86: Ücret ile damân müctemi' olmaz.	الأَجْرُ وَالضَّمَانُ لَا يَجْتَمِعَانِ
İbn Nüceym (Üçüncü fennin “Ahkâmü'l-işârât” açıklamasında)	الضمان والأجر لا يجتمعان
Nâzırzâde (7. madde)	الأجر و الضمان لا يجتمعان
Hâdimî (9. madde)	الأجر و الضمان لا يجتمعان
Madde 87: Mazarrat menfaat mukabelesindedir.	الْعُرْمُ بِالْعُنْمِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (94. madde)	الغرم بالغنم
Madde 88: Külfet ni'mete ve ni'met külfete göredir.	التَّعْمَةُ بِقَدْرِ التَّقْمَةِ وَالتَّقْمَةُ بِقَدْرِ التَّعْمَةِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 89: Bir filin hükmü fâiline muzâf kılınır ve mücbir olmadıkça âmirine muzâf kılınmaz.	يُصَافُ الْفِعْلُ إِلَى الْفَاعِلِ لَا الْأَمْرِ مَا لَمْ يَكُنْ مُجْبِرًا
İbn Nüceym (İkinci fennin “Kitâbü'l-gasb” açıklamasında)	الأمير لا يضمن بالأمر
Nâzırzâde (1. madde)	الأمير لا يضمن بالأمر

Hâdimî (6. madde)	الأمر لا يضمن بالأمر
Madde 90: Mübâşir, yani bizzat fâil ile mütesebbib müctemi' oldukda hüküm ol fâile muzâf kılınır.	إِذَا اجْتَمَعَ الْمُبَاشِرُ وَالْمُتَسَبِّبُ يُصَافُ الْحُكْمُ إِلَى الْمُبَاشِرِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 19. kâide)	إذا اجتمع المباشر والمتسبب أضيف الحكم إلى المباشر
Nâzırzâde (14. madde)	إذا اجتمع المباشر والمتسبب أضيف الحكم إلى المباشر
Hâdimî (4. madde)	إذا اجتمع المباشر والمتسبب أضيف الحكم إلى المباشر
Madde 91: Cevâz-ı şer'î damâna münâfi olur.	الْجَوَازُ الشَّرْعِيُّ يَنَافِي الضَّمَانَ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (103. madde)	جواز الشرع ينافي الضمان
Hâdimî (53. madde)	جواز الشرع ينافي الضمان
Madde 92: Mübâşir, müte'ammid olmasa da dâmin olur.	الْمُبَاشِرُ ضَامِنٌ وَإِنْ لَمْ يَتَعَمَّدْ
İbn Nüceym (İkinci fennin "Kitâbü'l-gasb" açıklamasında)	المباشر ضامن وإن لم يتعمد
Nâzırzâde (225. madde)	المباشر ضامن وإن لم يتعمد
Hâdimî (130. madde)	المباشر ضامن وإن لم يتعمد
Madde 93: Mütesebbib, müte'ammid olmadıkça dâmin olmaz.	الْمُتَسَبِّبُ لَا يَضْمَنُ إِلَّا بِالتَّعَمُّدِ
İbn Nüceym (İkinci fennin "Kitâbü'l-gasb" açıklamasında)	والمتسبب لا إلا إذا كان متعمداً
Nâzırzâde (225. madde)	والمسبب لا إلا إذا كان متعمدا

Hâdimî (131. madde)	والمستسبب لا إلا بالتعمد
Madde 94: Hayvanatın kendiliğinden olarak cinayet ve mazarratı hederdir.	جناية العجماء جواز
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (52. madde)	جناية العجماء جبار
Madde 95: Gayrın mülkünde tasarrufla emretmek bâtıldır.	الأمر بالتصرف في ملك الغير باطل
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (46. madde)	الأمر بالتصرف في ملك الغير باطل
Hâdimî (28. madde)	الأمر بالتصرف في ملك الغير باطل
Madde 96: Bir kimsenin mülkünde ânın izni olmaksızın âhar bir kimsenin tasarruf etmesi caiz değildir.	لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (119. madde)	لا يجوز لأحد أن يتصرف في ملك الغير بلا إذنه
Madde 97: Bilâ sebab-i meşrû' birinin malını bir kimsenin ahz etmesi caiz olmaz.	لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلا سبب شرعي
İbn Nüceym (-)	

Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (118. madde)	لا يجوز لأحد أن يأخذ مال أحد بلاسبب شرعي
Madde 98: Bir şeyde sebab-i temellükün tebeddülü ol şeyin tebeddülü makamına kâimdir.	تَبَدُّلُ سَبَبِ الْمِلْكِ قَائِمٌ مَقَامَ تَبَدُّلِ الذَّاتِ
İbn Nüceym (-)	
Nâzırzâde (68. madde)	تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات
Hâdimî (39. madde)	تبدل سبب الملك قائم مقام تبدل الذات
Madde 99: Kim ki bir şeyi vaktinden evvel isti'câl eyler ise mahrumiyetle muâteb olur.	مَنْ اسْتَعْجَلَ الشَّيْءَ قَبْلَ أَوَانِهِ عَوْقَبَ بِحِرْمَانِهِ
İbn Nüceym (Birinci fennin ikinci kısmındaki 15. kâide)	من استعجل الشيء قبل أوانه عوقب بحرمانه
Nâzırzâde (-)	
Hâdimî (-)	
Madde 100: Her kim ki kendi tarafından tamam olan şeyi nakz etmeğe sa'y eder ise sa'yi merdûddür.	مَنْ سَعَى فِي نَقْضِ مَا تَمَّ مِنْ جِهَتِهِ فَسَعِيهِ مَرْدُودٌ عَلَيْهِ
İbn Nüceym (İkinci fennin "Kitâbü'l-kazâ" açıklamasında)	مَنْ سَعَى فِي نَقْضِ مَا تَمَّ مِنْ جِهَتِهِ فَسَعِيهِ مَرْدُودٌ عَلَيْهِ
Nâzırzâde (235. madde)	من سعى في نقض ما تم من جهته فسعيه مردود عليه
Hâdimî (-)	

